

„Következetes, kompromisszumok nélküli harcot folytatunk a maoizmus ellen”

Egyeztetett Kína-kutatás és a magyar sinológia

A múlt század hetvenes éveiben, amikor Kína és a Szovjetunió viszonya meglehetősen fagyos volt, Magyarországon színvonalas Kína-kutatás folyt.¹ Egy maroknyi szakember olvasta a kínai sajtót, figyelte a hivatalos megnyilvánulásokat. Magyarra fordították és zárt körben közreadták a jelentősebb kínai dokumentumokat, a Kínával foglalkozó elemzéseket. Helyzetértékelő írásokat is publikáltak, amelyekben a szovjet típusú szocializmuskép alapján, ahhoz viszonyítva kritikus véleményt formáltak a szovjet modellnek háttá fordító pekingi politikáról.

A magyar sinológia a hidegháború utolsó szakaszában új lendületet kapott. Mi állt a háttérben? Természetesen politikai akarat, elsősorban szovjet politikai nyomás. Mivel a kínai politika arra törekedett, hogy megbontsa a szocialista tábor egységét, a Szovjetunió Kommunista Pártja (SZKP) vezetésének célja a testvérpártok maga melletti felsorakoztatása, támogatásuk biztosítása, a kínai törekvések visszaszorítása volt. A kutatói bázis fejlesztéséhez hozzájárult a magyar pártvezetés azon felismerése is, hogy a kínai folyamatok ismerete Magyarország elemi érdeke. A kritikai hangvétel részben a kutatók saját meggyőződésének, nagyrészt azonban a szovjet politikai befolyásnak az eredménye volt. Az SZKP vezetői úgy vélték, hogy Kína nemcsak a Szovjetuniónak, hanem a modernizáció szovjet modelljének is háttá fordított. A szovjet propaganda, amely a tudományos kutatás eredményeire is hivatkozott, igyekezett visszatéríteni a kínai vezetést a szocializmus építésének „helyes”, Moszkvában is elfogadott útjára. E cél elérése érdekében a szovjetek a szocialista tábor országainak politikusait és sajtóját is felhasználták. A „baráti” Kína-kutatóknak szánt feladat a tudományos háttér biztosítása volt.

A Kína-kutatás Moszkvából irányított rendszere a hetvenes években jött létre és egy évtizeden át működött. A nyolcvanas évek közepén, a szovjet–kínai viszony javulása idején világossá vált, hogy a Kína-politikák egyeztetésére nincs többé szükség. Az egyeztetett sinológia intézményes keretei kiüresedtek, az értelmét veszített rendszer megszűnt létezni.

¹ A tanulmány az OTKA 78484 sz. projekt keretében készült. A szerző köszönetet mond Szalontai Baláznak és Kiss Andrásnak a levéltári anyagok összegyűjtésében nyújtott segítségért. A szövegben a kínai szavak az úgynevezett népszerű magyar átirásban szerepelnek.

A jelen tanulmány először áttekinti a szovjet tömb és Kína kapcsolatainak fő jellemzőit az 1960-as évek közepétől az 1980-as évek közepéig. A szovjet tömbhöz tartozó kelet-közép-európai szocialista országok (Bulgária, Csehszlovákia, Lengyelország, Magyarország, NDK) és Kína kétoldalú kapcsolatait befolyásoló kínai differenciáló politika és a szovjet egyeztetési törekvések bemutatásával kontextusba helyezi a szovjetek által kezdeményezett és irányított modern magyar Kína-kutatás fejlődését, majd felvázolja a szovjet tömbön belül megszervezett Kína-kutatás intézményi kereteit az 1970-es évek elejétől az 1980-as évek közepéig, a szovjet tömb országai és Kína közötti kapcsolatok javulásának időszakáig.

Kína helye a nemzetközi kommunista mozgalomban

A hidegháború egész menetét döntően meghatározta az 1956 után kibontakozó, 1960-ban nyilvánosságra kerülő, majd 1969-ben fegyveres konfliktusba torkolló kínai–szovjet ellentét.² A kapcsolatok megrontásában Kína játszotta a kezdeményező szerepet, és az összeomlás folyamatát is jórészt Peking irányította. A nagyhatalmi ambícióit Sztálin halálát követően egyre határozottabban felvállaló kommunista kínai vezetés az 1960-as évektől kezdve fokozatosan nyilvánvalóvá tette, hogy nem kíván a Szovjetunió által vezetett szövetségi rendszer alárendelt tagja lenni. Ez a szándék a Kínai Népköztársaság (KNK) első évtizedében az ázsiai térségben kialakított államközi kapcsolatok javításában és a gyarmati sorból kikerült ázsiai, afrikai és latin-amerikai országok politikai mozgalmával ápoltságokban mutatkozott meg, a hatvanas évek elején ideológiai viták köntösébe bújtatva jelentkezett, az évtized közepére pedig nyílt hatalmi harcban öltött testet. A hetvenes évek elejére a kínai külpolitika központi kérdésévé a szovjetellenesség vált. Peking – Moszkva ellenében – a lehető legszélesebb egységfront létrehozására törekedett, amelyben minden ország helyet kaphatott, társadalmi rendszertől és ideológiától függetlenül.

Kelet-Közép-Európa önmagában másodlagos szerepet játszott a kínai külpolitikában, ahogy a Kínával fenntartott kapcsolatok – gazdasági, kereskedelmi szempontból legalábbis – a térség országai, így Magyarország számára sem voltak elsődlegesen fontosak. A széles körű kapcsolatrendszer létrejöttében az játszotta a döntő szerepet, hogy a negyvenes évek végére mind Kína, mind Kelet-Közép-Európa a Szovjetunió által vezetett szocialista világrendszer részévé vált.³

A kelet-közép-európai szocialista országok és Kína Szovjetunióhoz fűződő viszonyában van egy alapvető különbség. Miközben az európai csatlós államok a fegyverek árnyékában, külső nyomásra vették át a szocializmus építésének szovjet modelljét, addig a kínai kommunisták egy évtizedes Japán-ellenes küzdelem és hosszú polgárháború után, önként léptek szövetségre a Szovjetunióval, és a sztálini szovjet rendszert is önálló döntésük alapján, szovjet katonai nyomás nélkül vezették

2 A szovjet–kínai viszony megromlásáról lásd például: Westad, 1998; Vu, 1999; Lüthi, 2008; Radchenko, 2009.

3 A kínai–kelet-európai viszonyról lásd például: Liu–Mastny, 2004.

be. A szovjet–kínai szövetség létrejöttében a két óriás hatalmi érdekeinek egybeesése játszotta a legfontosabb szerepet.

A Kínai Kommunista Párt (KKP) legitimitációja is jóval erősebb volt, mint az európai szocialista országokban uralkodó állampártoké. A KKP ugyan a Komintern támogatásával és irányításával alakult meg még 1921-ben, azonban a Japán-ellenes háborút követő polgárháború során külső segítség nélkül volt képes véghezvinni az országegyesítést. A független népköztársaság 1949. október 1-jei kikiáltása véget vetett a „szégyen évszázadának”, amikor Kína idegen befolyás alatt állt. A „Középső Ország” korábban évszázadokon keresztül a civilizált világ közepe volt, a 19. század közepén azonban megszegyenítő vereségeket szenvedett az imperialista hatalmaktól. 1949-ben, a Kínai Népköztársaság megalakulásakor, amikor Mao Ce-tung kijelentette, hogy a „kínai nép talpra állt”, azt is hozzátette, hogy a „hatalmas, bátor és szorgos” kínai népnek meg kell szabadulnia a külföldi elnyomástól.

A kínai–szovjet viták jellegét, módszereit és kimenetelét az határozta meg, hogy Kína nem fogadta el a „fiatalabb testvér” státust. Az egyenlőtlenség és a kisebbrendűségi érzés kibékíthetetlen ellentétben állt a központiságon és a kulturális felsőbbrendűségen alapuló hagyományos kínai világnézettel. A hatvanas években Mao azt igyekezett bebizonyítani, hogy a Szovjetunió nem érdemes és nem is alkalmas a nemzetközi kommunista mozgalom vezetésére, mert az ideológiai revizionizmus útjára lépett, letért a szocializmus építésének lenini útjáról és a kapitalizmus restaurálásába fogott. Mao szerint ezt többek között az is bizonyította, hogy Moszkva, miközben a békés egymás mellett élést hirdette az Egyesült Államokkal, Kínával szemben nagyhatalmi, sovíniszta politikát folytatott.⁴

Peking tehát a Szovjetunió nemzetközi helyzetének alapját, a Szovjetuniónak a szocialista táborban és a nemzetközi kommunista mozgalomban betöltött vezető szerepét kérdőjelezte meg, majd támadta egyre hevesebben. Sőt mi több, maga kívánt a mozgalom élére állni, s ehhez igyekezett megnyerni a Szovjetunió szövetségeseit is. Az európai szocialista országok számára Kína – méreteinek és történelmi hagyományainak köszönhetően – az ötvenes években is a többoldalúságot jelentette, pedig akkor a kommunista kínai vezetés gyakran deklarálta, hogy a nemzetközi kommunista mozgalomnak csak egyetlen központja lehet, és az a Szovjetunió.⁵ Amikor a Moszkva és Peking közötti ideológiai vita nyilvánosságra került, az európai szocialista országok nemzetközi mozgásteret látszólag kibővült. Noha az alapvető kérdésekben teljes mellszélességgel kiálltak a szovjet pártvezetés mellett, a megkülönböztető kínai politika miatt korlátozott körben önálló döntésekre nyílt lehetőségük. Ám voltak olyan országok is, amelyek nem követték szolgálai módon Moszkva utasításait. Románia a hatvanas évek közepétől önálló álláspontját és függetlenségét hangsúlyozta, Albánia pedig 1961-ben szakított a Szovjetunióval és Kína mellé állt.⁶

Mao a hatvanas évek közepétől kezdve először csak a gyakorlatban, majd a hetvenes években már az elmélet szintjén is megfogalmazva, a két szuperhatalom

4 A téma jó összefoglalását adja: Chen, 2001.

5 A témához lásd például Vámos, 2006.

6 A román–kínai viszonyról lásd Budura, 2005; valamint Budura, 2008. Az albán–kínai viszonyról lásd Biberaj, 1986.

által vezetett két ellentétes világ helyett a három erőközponttal rendelkező világkép kialakítására tett kísérletet. A „három világ” elmélet a világot nem a szocializmus és a kapitalizmus szembenállása alapján osztotta fel, hanem fejlettség szerint. Az első világba a szuperhatalmakat, az Egyesült Államokat és a Szovjetuniót sorolta, a másodikba a fejlett országokat, idetartoztak a nyugat-európai kapitalista országok, Japán, valamint a közép- és kelet-európai szocialista országok. A fejlődő országokat magában foglaló harmadik világot, amelynek vezetésére Kína volt hivatott, a függetlenségükért küzdő afrikai és ázsiai országok alkották.

A kínai differenciáló politika

A szovjetellenes egységfrontban Kína a szovjetek pillanatnyi szövetségeseinek is helyet szánt. Ennek következtében Peking annak alapján részesített előnyben egy-egy országot, hogy az milyen szoros kapcsolatot tartott fenn a Szovjetunióval. Kína támadásait a Szovjetunió ellen összpontosította. Mao a hatvanas évek közepén így beszélt erről: „»Ha a farkas szabadon kószál, miért foglalkozunk a rókával?« Ha megdöntöttük Hruscsov revizionista klikkjét, ezt a nagy ördögöt, a többi kis ördög kérdését már könnyű lesz megoldani: »ha dől a fa, a majmok leugrálnak róla.«”⁷ Peking számára tehát az európai szocialista országok kezelése a szovjetpolitika szerves része volt.

Az öt kelet-közép-európai állammal kapcsolatos kínai politika egységes séma szerint zajlott. Differenciált csak abban az értelemben volt, hogy a helyzettől függően különböző országoknak, különböző időpontokban, a kapcsolatok különböző területein ajánlották a viszony javítását. E módszer segítségével Kína egyrészt nyomást akart gyakorolni a szovjetekre, ki akarta puhatolni Moszkva szándékait, tesztelni akarta a Szovjetunió és csatlósai közötti szövetség szilárdságát, a szovjetek képességét csatlósaik ellenőrzésére, másrészt versenyhelyzetet akart előállítani, hogy kiderüljön: van-e olyan ország, amely több hajlékonyságot és hajlandóságot mutat a Kínával fenntartott kapcsolatok javítására, mint a többi.

A kínaiak előszeretettel kritizálták a Varsói Szerződést és a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsát (KGST), szívesen felemlegették a határkérdést (elsősorban Lengyelország vonatkozásában), 1968 után pedig a később Brezsnyev-doktrínaként elhíresült szovjet tétel, a korlátozott szuverenitás kritikája került a szovjetellenes propaganda középpontjába. A szavakon túl azonban Kínának nem volt eszébe az ellentétek szítására, ezért Kelet-Közép-Európában a befolyása minimális volt. A revizionizmus gondolata a rendszerrel szemben kritikus egyetemi ifjúság körében némi népszerűsége szert tett ugyan, azonban a „maoista összeesküvés” a hatvanas évek végének kirakatperei ellenére sem jelentett valós veszélyt az államok politikai berendezkedésére. A háború elkerülhetetlenségének kínai hangoztatása, az atomfegyverek birtoklásával és alkalmazásával kapcsolatos politika, különösen pedig a kulturális forradalom túlkapásai nemcsak a kelet-közép-európai államok politikai vezetőit, hanem a közvélemény egy részét is elfordították Kínától. 1968

7 外交部绝密发电关于集中力量打击赫修的指示。[Vajcsiaopu csüemi fatien kuanjü csicsung liliang dacsí Holuhsziaofu tö csesi. A kínai külügyminisztérium 1964. aug. 19-én kiadott szigorúan titkos utasítása: Az erők összpontosításával kell támadni Hruscsovot.] 北京, 外交部档案按箱 VT 109-03903-01.

után a szovjet „szociálimperializmus” kínai elítélése is csekély visszhangra talált. Ugyanakkor nyilvánvaló, de legalább sejthető volt, hogy a hangzatos szólások és a realitás között Kínában is nagy a távolság. A Kínai Népköztársaság zártsága következtében a jelszavak szintjén megfogalmazott kínai politikai célok és az ország valós helyzetének összevetésére nem nyílt mód. A szovjet vezetés ezen a helyzeten kívánt változtatni a Kína-kutatás megszervezésével és támogatásával.

Szovjet törekvések a szoros egyeztetésre

Mivel Kína tevékenysége alapjaiban kérdőjelezte meg és kezdte ki a Szovjetunió vezető szerepét a nemzetközi kommunista mozgalomban, ezért Moszkva a lehető legszigorúbban igyekezett az ellenőrzése alatt tartani a csatlós államok Kína-politikáját. A Szovjetunió mindent megtett annak érdekében, hogy megakadályozzon bármiféle olyan magyar lépést, amely a szovjet pozíciót hátrányosan érinthette volna. A hatvanas évek végén a Kína-politikának és -kutatásnak olyan, mindent átfogó egyeztetési rendszere jött létre, amilyen egyetlen más relációban, még az Egyesült Államokkal fenntartott kapcsolatok tekintetében sem volt. Az egyeztetési folyamat a kapcsolatok minden területére, a lehető legapróbb részletekre is kiterjedt. Kína folyamatosan téma volt a legfelső pártvezetők krími találkozóin, a külügyekkel foglalkozó KB-titkárok megbeszélésein, a KB külügyi osztályok munkatársainak Interkit találkozóin (a kifejezésben a „kit” Kína orosz nevére – Kitaj – utal), a „baráti” nagykövetek pekingi találkozóin, a külügyminisztériumok és a pártközpontok munkatársainak egyeztetésein, a szovjet diplomaták és a kormányhivatalok munkatársainak értekezletein. A „váratlan helyzetek” elkerülése érdekében a szovjetek a kölcsönös információcsere fontosságát és a kínaiak differenciáló tevékenységével szembeni egységes ellenállás szükségességét hangsúlyozták. A szovjetek ragaszkodtak a tudományos és technológiai együttműködés részletes ellenőrzéséhez, még az éves kétoldalú kereskedelmi egyezményeket és az export-, illetve importcikkek részletes listáját is engedélyeztetni kellett velük. Moszkvában szabták meg a Kína-kutatás infrastrukturális kereteit és a kutatás irányait is.

A magyar–kínai kétoldalú kapcsolatok fő jellemzői

Mielőtt rátérnénk a modern Kína-kutatás intézményrendszerének, módszereinek és tartalmának részleteire, érdemes áttekinteni a magyar–kínai kétoldalú kapcsolatok meghatározó tényezőit. A magyar–kínai viszony már a méretekből adódóan is egyenlőtlen volt. Magyarország Szovjetuniótól függő helyzete az egyenlőtlenséget csak tovább növelte. Kádárnak 1956 példájából okulva eszébe sem jutott, hogy szembehelyezkedjen a szovjet politika elvárásaival. Ennek következtében a kétoldalú kapcsolatokban többnyire Kína volt a kezdeményező fél. Az igazodási kényszer és a folyamatos szovjet ellenőrzés eredményeként magyar kezdeményezésre csak elvétve került sor. A magyar vezetés a szovjet állásponhoz és elvárásokhoz igazodva próbálkozott a saját nemzeti szempontok érvényre juttatásával.

A „nagy proletár kulturális forradalom” elindítása súlyos konfliktusokat hozott Kína és a szovjet tömb országai között. 1966-tól a kétoldalú kapcsolatok mind az öt relációban gyors ütemben romlottak. A politikai kapcsolatok minimá-

lis szinten stagnáltak, a pártkapcsolatok teljesen megszakadtak. Magyarország – a magyar vezetés és személyesen Kádár János Kína iránt táplált minden szimpátiája ellenére – Bulgáriához, Csehszlovákiához, Lengyelországhoz és az NDK-hoz hasonlóan egyértelműen Moszkva mellett tette le a voksát. Ennek következményeként a Kínával fenntartott kapcsolatok fellazultak, majd az évtized közepére szinte teljesen felszámolódtak. A hatvanas évek második felében a közvetlen magyar–kínai interakció csekély mértékű külkereskedelmi forgalomra és a Vietnammal küldött magyar segélyszállítmányok kínai tranzitálására korlátozódott.

A magyar–kínai viszony fő jellemzőjét, ami egyben a szovjet csatlósok mozgásterét és lehetőségeit is meghatározta, a legpontosabban Kádár János fogalmazta meg 1970 áprilisában az MSZMP KB Politikai Bizottságának ülésén: *„Ami a dolog lényegét illeti, ami a mérvadó: a kínai szándékok hogyan viszonyulnak a Szovjetunióhoz. Mi csak bábok vagyunk az ő szemükben.”* Kádár azonban rögtön hozzátette, hogy a követendő magyar politika irányelve még ilyen helyzetben is a magyar érdekek lehető legeredményesebb képviselése kell hogy legyen: *„Mindent meg kell tenni, ami a stratégiai célt segíti [vagyis azt, hogy „a kínai kommunistákat, a Kínai Népköztársaságot vissza kell hozni a közös útra”], de mindent el kell kerülni, ami minket gyengít.”*⁸

A Politikai Bizottság és a kormány 1970 májusában e szellemben fogadta el a következő évtizedre érvényes magyar Kína-politika alapelveit. A határozat kimondta, hogy *„megfelelő fokozatosság figyelembe vételével törekedni kell államközi kapcsolataink fejlesztésére”,* ugyanakkor hozzátette, hogy *„lépéseink megtételénél mindenkor gondosan mérlegelni kell a szovjet–kínai kapcsolatok helyzetét, s a szovjet elvtársakkal szorosan koordinálva kell eljárni.”*⁹

A politikai egyeztetés első lépései

A kulturális forradalom vörösgárdista szakaszában Pekingben mindennaposak voltak a tömeggyűlések. 1966 augusztusa és 1967 nyara között a kínai bel- és külpolitikát zavargások, felkelések jellemezték. A vörösgárdisták 1967 júniusában elfoglalták a külügyminisztérium épületét, és Csen Ji külügyminisztert bíráló gyűlés elé citálták. Ha Maoék a szovjet politikával kapcsolatban elégedetlenségüknek kívántak hangot adni, tömeggyűléseket szerveztek a szovjet nagykövetség épülete elé. A legsúlyosabb incidensre 1967 januárjában került sor, amikor három héten át éjjel-nappal folyt a demonstráció. A kínaiak Moszkvában és más fővárosokban is szerveztek szovjetellenes megmozdulásokat. A külföldre irányított kínai rádiópropaganda kizárólag a Szovjetunió felé sugárzott, és a szovjet politikát becsmérlő adásokra korlátozódott. Az információszerzést a Kínában dolgozó külföldi diplomaták számára is megnehezítették: 1967 júniusától a hatóságok megtiltották számukra az újságvásárlást, a faliújság-olvasást és a belső helyzetről való személyes tájékozódást.¹⁰

8 Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1970. április 7-én megtartott üléséről. MNL OL M-KS 288. f. 5/515. ó. e.

9 Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1970. május 5-én megtartott üléséről. MNL OL M-KS 288. f. 5/517. ó. e.

10 Halász József nagykövet jelentése: 1967. évi követi jelentés. Peking, 1968. febr. 23. MNL OL XIX-J-1-j Kína 1-001525-1968.

A szovjetek a kínai kulturális forradalom meghirdetését követően azonnal riasztották szövetségeseiket, és megfogalmazták a Kína-politika egyeztetésének igényét. Leonyid Brezsnyev főtitkár és Jurij Andropov KB-titkár 1966. szeptember 25–26-án kétnapos budapesti látogatásra érkezett. Összesen öt órát tárgyaltak a magyar vezetőkkel, Kádár Jánossal, Biszku Bélával, Komócsin Zoltánnal, Erdélyi Károllyal és Gyenes Andrással. A szovjet belső helyzet ismertetését követően azonnal a kínai problémára tértek rá, amelyet Brezsnyev „a nemzetközi kommunista mozgalom leglényegesebb kérdésének” nevezett. A szovjet pártvezető szavaiból érezhető volt az ismerethiány és a kínaiak radikalizmusától való félelem. Elmondta, hogy *„Kínában politikai válság van, jelenleg a pártszervezetek szétverése folyik”*. Ezért úgy vélte, hogy *„tanulmányoznunk kell az új jelenségeket, azok okait és várható következményeit, mert lényegbevágó politikai, társadalmi változások mennek végbe, amelyeknek semmi közük nincs a marxizmus–leninizmushoz”*. Majd hozzátette: *„Nagyon ébernek kell lennünk, mert nem tudjuk, hogy mindaz, ami Kínában történik, hová vezet.”* Brezsnyev úgy vélte, hogy *„a KKP álláspontja magában hordozza egy nagy katonai konfliktus veszélyét”,* ezért *„elsősorban a hozzánk legközelebb álló pártokkal kell bizalmas formában tárgyalni erről a kérdésről”*.

Kádár egyetértett szovjet kollégájával, ám megjegyzéseit óvatosság és visszafogottság jellemezte. A Brezsnyev által elmondottak kapcsán kifejtette: *„A kínai helyzet elemzését mi is nagyon fontosnak tartjuk. Ha a szovjet elvtársak foglalkoznak ezzel a kérdéssel és tájékoztatnak bennünket, köszönettel vesszük. A szovjet elvtársak elemzése és következtetése ilyen kérdésekben nélkülözhetetlen segítséget jelent más testvérpártok számára.”* A kínaiakkal 1956 óta erősen szimpatizáló Kádár azt javasolta, hogy az SZKP vagy a szovjet kormány adjon ki nyilatkozatot a kínai kérdésben, de azt is hozzátette, hogy *„egy ilyen nyilatkozatban nem kell minden régi dolgot felvetni, bárkit kiátkozni, vagy bármely pártot kötelezni arra, hogy a meghirdetett álláspontot fogadja el jónak”*.¹¹ Brezsnyev viszonyválaszában elmondta: *„Sok kérdés van, amelyben nem látunk világosan. Ilyen a vietnami kérdés, valamint a kínai kérdés is. A testvérpártok vezetőivel való tárgyalások, gyakori konzultációk során kell megtalálni a megfelelő választ a kérdésekre. Erőfeszítéseinket az elemző munkára kell irányítani.”*¹²

A találkozóval egy időben a Brezsnyev által is szóba hozott elemző munka megalapozása érdekében az SZKP KB a Szovjet Tudományos Akadémia intézményi keretei között létrehozta a Távol-keleti Intézetet (Insztitút Dal'nyego Vosztoka). A zárt intézet fő feladata a kínai politika tanulmányozása és a szovjet párt- és állami vezetők tájékoztatása volt. Rendszeres sajtófigyelés zajlott, a kínai publikációk mellett beszerezték a nyugati politológia és sinológia legfontosabb műveit is. A hetvenes években az intézetnek feladatul szabták a szovjet tömb országában létrehozott Kína-kutató központok munkájának koordinálását is.

11 Az 1956-os magyar forradalom és Kína témakörében lásd Vámos, 2008.

12 Jelentés a Politikai Bizottságnak. Brezsnyev és Andropov elvtársak látogatásáról. Összeállította: Gyenes András, jóváhagyta: Kádár János. Bp., 1966. szept. 30. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1966. október 4-i üléséről. MNL OL M-KS 288. f. 5/406. ő. e. 87–98.

Az egyeztetés kezdeményezésével a szovjeteknek csak az egyik célja volt az, hogy a szövetségeseik bevonásával minél tisztább képet alkossanak a kínai helyzetről, s a megfelelő tudás birtokában alakítsák ki a közösen képviselt, egységes Kína-politikát. A hangsúly az egységen, a Moszkva akarata szerint alakított Kína-politikán volt. A szakértők csak a háttérben, a politikai rendszer kiszolgálóiként működhettek közre.

A politikai egyeztetés 1966 őszén azzal kezdődött meg, hogy október 16–22. között Moszkvában vendégül látták Bulgária, Csehszlovákia, Kuba, Lengyelország, Magyarország, Mongólia, az NDK és Románia pártvezetőit, miniszterelnökeiket és honvédelmi minisztereit. Magyarországot Kádár János, Kállai Gyula és Czinege Lajos képviselte. A kommunista Észak-Vietnam és a Koreai Népi Demokratikus Köztársaság képviselőit is meghívták, azonban a vietnamiak „speciális helyzetük miatt” nem tudtak részt venni az eseményen, Kim Ir Szent pedig „betegség akadályozta a meghívás elfogadásában”. A találkozó szovjet erődemonstrációval kezdődött. A vendégek először „a légierők, illetve a szárazföldi csapatok fegyverzetének legújabb példányait” tekintették meg, majd ellátogattak egy űrrepülőterre, ahol a vendéglátók „bemutatták az űrrepülés és a rakétatechnika egyes eszközeit, majd jelenlétükben rakétákat és kozmikus berendezéseket bocsátottak fel”. Kína kapcsán Brezsnyev megállapította: *„A nemzetközi kommunista mozgalom válaszút elé került. Dönteni kell: vagy továbbra is hallgatunk a kínaiak által már régen felrúgott egység féltéséből kiindulva, vagy pedig számot vetünk a nemzetközi kommunista mozgalomban kialakult helyzettel s konkrét lépéseket teszünk a tisztulás irányában. A kínai párt olyan elhajlást képvisel, amelyet közös ügyünk érdekében világosan fel kell tárnunk.”*

A résztvevők „aggodalommal beszéltek a kínai eseményekről”. Kádár kijelentette: *„A pekingi események azt mutatják, hogy hosszú ideig nem tudunk egységre jutni velük. (...) Mi kongresszusra készülünk, felelősségünk van népünk, pártunk előtt, ezért nem hallgathatunk a nemzetközi kommunista mozgalom fő kérdéseiről. Internacionalista elveinket tagadnánk meg, ha nem gondolkodnánk egységünkön.”* Kádár azt is hozzátette: *„ami Kínában történik, nem lehet belső kérdés. Mi nem traktáljuk az embereket pekingi csemegékkel, mégis el kell határolni magunkat attól, ami ott történik, mert az egyszerű emberek végső soron azt is a kommunisták számlájára írják.”* Antonín Novotný, a Csehszlovák Kommunista Párt első titkára is szükségesnek tartotta az egyeztetett koncepció kidolgozását. *„A kínai párt vonala az alapkérdésekben eltért a marxizmustól. Valamennyiünk kötelessége ennek feltárása”* – mondta.

Władysław Gomułka a LEMP nevében megállapította, hogy *„a KKP leleplezte magát, mint aki nem akar egységet az imperializmussal szemben... A nemzetközi kommunista mozgalomnak szüksége van a közös álláspontra. Nem hallgathatunk, el kell mondani véleményünket a szakadár kínai politikáról. A közeljövőben nincs lehetőség a KKP bevonására az egységes antiimperialista frontba. Ezért nincs mire várni, azt kell tenni, ami szükséges, hogy ezzel is segítsük a kínai kommunisták visszatérését a helyes útra. A tanácskozás fő célja nem Kína kiátkozása, hanem a helyes útra, a kö-*

zös táborba való visszavezetése lesz.”¹³ A megbeszélésen a lengyel pártvezető úgy vélte, hogy „egyetértő pártjaink munkájának nagy fogyatékosága, hogy nem tudtuk megoldani a kínai helyzet megfelelő elemzését, párttagságunk és közvéleményünk informálását”. Gomulka javaslata ugyan a kínai helyzet megfelelő elemzéséről és a hatékony propagandáról szólt, de hozzátette: „a jövőben a kapcsolatok fenntartására, a meglévő pozíciók megőrzésére kell törekednünk”. A következő években a szovjet tömb országai fő feladatuknak azt tekintették, hogy segítséget nyújtsanak a „megtévedt” kínai vezetésnek a szocializmus építésének helyes útjára való visszatéréshez. A követendő példa a Szovjetunió volt.

1967 végén újabb egyeztető lépésre került sor. Decemberben Moszkvában találkoztak a bolgár, a csehszlovák, a lengyel, a magyar, a mongol, a keletnémet, valamint a szovjet állampárt külügyi osztályainak képviselői, hogy a Kínában kialakult helyzetről tanácskozzanak. Az első Interkit résztvevőit Mihail Szuszlov, az SZKP Politikai Bizottságának tagja, a párt akkori főideológusa és Borisz Ponomarev, az SZKP KB Nemzetközi Osztályának vezetője is fogadta. A szovjet delegációt az SZKP és a testvérpártok közötti egyeztetéssel megbízott Oleg Rahmanyin, az SZKP KB Szocialista Országokkal Foglalkozó Külügyi Osztálya vezetőjének első helyettese, a KB-tag Alekszej Rumjancev, a Szovjet Tudományos Akadémia (SZUTA) alelnöke, valamint Mihail Szladkovszkij, a Távol-keleti Intézet igazgatója vezette. A tanácskozásnak három fő témája volt: a KNK helyzetének és a Mao Ce-tung csoport politikájának szóbeli értékelése; a megbeszélés eredményeinek írásba foglalása; eszmecsere a Mao-csoport politikája elleni további lépésekkel és a kutatás, valamint az információcsere jövőjével kapcsolatban. A szovjet kezdeményezést a keletnémet és a mongol párt támogatta a lehangosabban, de a többiek is kiálltak az egyeztetés mellett.¹⁴ Ilyen körülmények között indult meg a Moszkvából irányított és támogatott Kína-kutatás a szovjet tömb országaiban, köztük Magyarországon is.

A Kína-kutatás szervezeti keretei Magyarországon a hatvanas–hetvenes évek fordulóján

A hatvanas évek végéig szervezett keretek között csak az ELTE Kínai Tanszékén folyt Kína-kutatás, elsősorban a klasszikus filológia tárgykörében. A Kínában végzett vagy nyelvi továbbképzésen részt vett néhány tucat szakember többsége szétszórtnan, egymástól lényegében függetlenül tevékenykedett. Volt, aki csak a tudományos kutatástól szakadt el, de volt olyan is, aki munkája révén sem volt kapcsolatban Kínával. „A kortárs Kína kutatása a »kulturális forradalom«-ig gyakorlatilag nem létezett Magyaror-

13 Jelentés a Politikai Bizottságnak a szovjetunióbeli látogatásról. Összeállította Erdélyi Károly, jóváhagyta: Kádár János. Bp., 1966. okt. 25. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1966. október 27-i üléséről. MNL OL M-KS 288. 5/408. ő. e. 65–78.

14 A második Interkit megbeszélésre 1969 januárjában Berlinben került sor. 1970-től évente más-más fővárosban rendezték a megbeszéléseket. Budapestre először 1974-ben került a sor. Az Interkitről részletesebben lásd: Hershberg–Radchenko–Vámos–Wolff, 2011.

szágon, *kritika nélkül átvettük mindazt, amit magukról mondtak*” – írja Polonyi Péter, aki az ötvenes években a Pekingi Egyetemen tanult kínai nyelv és irodalom szakon.¹⁵

A kínai vezetés „szakadár” irányvonalának erősödésével a magyar Kína-kutatás fejlesztése, az erők jobb koncentrálása, főként pedig „a kutatói munkának a politikai munka igényeivel való összehangolása” is napirendre került. A hetvenes évek elején a pártközpont a Magyar Tudományos Akadémia 1965-ben alapított Afro-ázsiai Kutatóközpontját (az 1973-ban létrehozott Világgazdasági Kutatóintézet elődjét) bízta meg a kutatómunka koordinálásával. A kutatóközpont akadémiai intézetként kapcsolatba lépett a szocialista társintézményekkel, mindenképp a SZUTA Távol-keleti Intézetével, de nyugati kutatókkal és intézményekkel is. A hivatalosan 1971. július 1-jén megalakult Magyar Külügyi Intézetben is létrehoztak egy Kína-kutató státuszt, és a Kína-kutatás felügyeletét ellátó MSZMP KB Külügyi Osztályon is megindult egy bizalmas jellegű Kína-dokumentáció készítése. A Külügyi Osztály kínaiul is tudó, Kínával foglalkozó politikai munkatársa rendszeresen részt vett a Kína-kutatók tanácskozásain, véleményt mondott az elkészült munkákról és a felmerülő nézetekről, valamint igyekezett biztosítani, hogy „a pártközi konzultációkkal kapcsolatos tanulmány-igényeink a szakemberek bevonásával megfelelő alapos kidolgozást nyerjenek”.¹⁶

A szovjetek által kezdeményezett közös kutatásokban a magyarok is részt vettek, de csak olyan feladatokat vállaltak, amelyek „meghatározott személyekre és intézményekre” voltak szabhatók, elkerülték, hogy „minden esetben komplett tanulmány elkészítésének igényével” lépjenek fel.¹⁷ Magyarországon ugyanis alig volt jó kínai nyelvtudással, szakmai ismeretekkel és Kínában szerzett tapasztalatokkal rendelkező szakember. (A Külkereskedelmi Minisztériumban például nem dolgozott kínaiul tudó munkatárs.) 1950-től kezdve összesen tizenhat ösztöndíjas tanult Kínában, az utolsók 1963-ban fejezték be tanulmányaikat. A hetvenes évek elején „a kínai nyelvet valamilyen fokon ismerő, több-kevesebb kínai vonatkozású tapasztalattal és tudással rendelkező magyar állampolgárok” száma 35–36 volt, közülük 1972-ben modern kínai témában „reálisan 10–12 kvalifikáltnak nevezhető szakember és két könyvtáros aktív munkájára, illetve kevésbé aktív közreműködésére” számíthattak.¹⁸ Mellettük nagyjából húszan voltak olyanok, akik „hivatali beosztásuk, foglalkozásuk vagy személyes érdeklődésük miatt” kellő ismeretek birtokában foglalkoztak modern kínai problémákkal, de kínai nyelvtudással nem rendelkeztek. A minimális szakember-utánpótlás (5–7 évenként 2–3 fő), „mely részben a főhatóság perspektivikus igényeit is kielégítené”, nem volt biztosítva. Az MSZMP KB Külügyi Osztály a magyar Kína-kutatás helyzetéről és színvonaláról megállapította, hogy „a modern kínai problémák kutatásában messze előttünk jár a Szovjetunió és az NDK (e távolság behozhatatlan), mögöttük mi körülbelül egy színvonalon vagyunk a lengyelekkel”.¹⁹

15 Polonyi, 2007. 13.

16 MSZMP KB Külügyi Osztály, Juhász Ottó feljegyzése a hazai Kína-kutatás helyzetéről 1972 végén. Bp., 1972. dec. 4. MNL OL M-KS 288. f., 32/b/1972, 56. ó. e.

17 Uo.

18 Uo.

19 Uo.

Az egyeztetett Kína-kutatás intézményrendszerének kialakítása (1973–1976)

A szovjetek igyekeztek minden segítséget megadni a szövetségesek Kína-kutatásának fejlesztéséhez. A hetvenes évek elejétől tudományos szimpóziumokat szerveztek a szorosan egyeztető szocialista országok kutatóinak részvételével. Az első, zárt jellegű konferenciára 1970 novemberében, Moszkvában került sor. A másodikat 1973 márciusában, két hónappal a moszkvai Interkit előtt, Berlinben tartották. Júniusban a szocialista országok Kína-kutató központjai képviselőinek moszkvai találkozásióján már a tudományos munka koordinálása volt a téma. Az eseményen Magyarországot a Kínában végzett Tálás Barna, a Magyar Külügyi Intézet igazgató-helyettese és a párttörténész Lipkovicz Károly, az MSZMP Politikai Főiskola Nemzetközi Munkásmozgalom Tanszékének helyettes vezetője képviselte.

A szovjet igényeknek megfelelően az MSZMP KB illetékesei a modern Kína-kutatás két területét elválasztották egymástól. Az MTA Világgazdasági Kutatóintézete Kína külgazdasági kapcsolataival foglalkozott, „a politikai és ideológiai jellegű” modern Kína-kutatásra a Magyar Külügyi Intézetet jelölték ki. A külügyminisztérium háttérintézménye önálló kutatóintézetnek minősült, így egyenrangú félként tarthatott kapcsolatot külföldi kutatóintézetekkel és nemzetközi tudományos szervezetekkel.²⁰

Az egyetértő szocialista országok Kína-kutató központjai Koordinációs Tudományos Tanácsának 1974. márciusi moszkvai alakuló ülésén Tálás már az új bázisintézmény képviselőjeként vett részt.²¹ A tanács elé kitűzött cél „a kínai kérdéssel összefüggő tudományos kutató- és propagandamunka összehangolása”, valamint „a maoista ideológia leleplezésének fokozása” volt. A hét szocialista ország – a Szovjetunió, az öt, vele szorosan egyeztető európai szocialista ország, valamint Mongólia – képviselőinek részvételével megtartott alakuló ülésen – nem meglepően – teljes szovjet dominancia érvényesült.²² Míg a szövetségesek Kína-kutató intézeteit 2-2 fő képviselte, a Szovjetunió delegációja 16 fős volt. A megbeszélésen „tovább erősödött az a meggyőződés, hogy csak a szovjet sinológia rendelkezik elegendő erővel ahhoz, hogy a kínai kérdés valamennyi lényeges összefüggését megfelelő alapossággal áttekintse”. Mivel a többi szocialista ország Kína-kutató gárdája csak bizonyos részkérdések feldolgozására látszott képesnek és alkalmasnak, a további specializáció és kooperáció jelentős színvonal-emelkedést ígért. Az alakuló ülés úgy határozott, hogy a tanács évente

20 Magyar Külügyi Intézet, Gyovai Gyula levele Gyenes Andrásnak, az MSZMP KB Külügyi O. vezetőjének. Bp., 1974. febr. 6.; Magyar Külügyi Intézet, Tálás Barna levele Juhász Ottónak, az MSZMP KB Külügyi Osztály Kína-szakértő munkatársának. Bp., 1974. febr. 7.: Előterjesztés az [MSZMP KB mellett működő] Agitációs és Propagandabizottság részére. Tárgy: A politikai és ideológiai jellegű modern Kína-kutatás hazai bázis-intézményeinek kijelölése. MNL OL M-KS 288. f., 32/b/1974, 100. ó. e.

21 Tálás Barna és Lipkovicz Károly feljegyzése. Tárgy: Az egyetértő szocialista országok Kína-kutató Központjai Koordinációs Tudományos Tanácsának alakuló ülése (Moszkva, 1974. márc. 20–22.). Bp., 1974. márc. 25. MNL OL M-KS 288. f., 32/b/1974, 100. ó. e.

22 A szovjet–kínai vitában különvéleményt megfogalmazó Románia a Kína-politikák szoros egyeztetésében semmilyen szinten nem vett részt.

kétszer ülésezik. A munkával járó költségeket a szovjet Távol-keleti Intézet állta. A szovjetek azt javasolták, hogy a különböző típusú, egymással gyakran csak laza kapcsolatban álló intézményekben folytatott Kína-kutatás koordinálására minden országban alakuljanak bizottságok, s mindenütt legyen egy-egy tudományos titkár, aki operatív, információs ügyekben közvetlen kapcsolatban áll az Egyesített Koordinációs Tudományos Tanács titkárával.²³

A koordináció előmozdítása érdekében áprilisban a Magyar Külügyi Intézetben megbeszélést tartottak a magyarországi Kína-kutatásról, ahol Tálás beszámolt a Moszkvában történekről. Májusban a moszkvai Távol-keleti Intézet osztályvezetője kéthetes magyarországi útja során találkozott a Kínával foglalkozó szakemberekkel, meglátogatta a kutatóhelyeket, és előadást tartott az MSZMP Politikai Főiskoláján.

A szovjet pártvezetés szándéka a koordinált Kína-kutatás létrehozásával hamarosan nyilvánvalóvá vált. Egyrészt a szövetségesek teljes egységének és nézetazonosságának demonstrálásával a kínai differenciáló és leválasztó törekvések kudarcát és hiábavalóságát kívánta bizonyítani, másrészt a lehető legnagyobb nyilvánosság előtt akarta leleplezni a hibásnak és a szocializmus ügye szempontjából károsnak ítélt maoista politikát. A célközönség elsősorban a szovjet tömb országainak közvéleménye volt, de minden lehetőséget igyekeztek kihasználni a kínaiak közvetlen befolyásolására is.

1974-ben Rahmanyin bejelentette, hogy a hét testvérpárt külügyi osztályainak tanácskozásain kidolgozott, addig bizalmasan kezelt elemzéseket (oroszul 336 gépelt oldalt) könyv formájában közreadják, és javasolják az idegen nyelvű kiadást is. A Kínával szemben folytatott propaganda „tudományosan megalapozott” elemeként felhasználni kívánt anyagról Rahmanyin megjegyezte: „Kívánatos, hogy a könyv minél nagyobb hírverés mellett jelenjék meg.”²⁴ A szovjetek által csak „anti-Mao”-nak nevezett anyag (teljes címe: „A maoizmus: a marxizmus-leninizmus eszmei és politikai ellenfele”) vitáján szovjet részről hatan vettek részt, közülük négyen a KB Külügyi Osztályáról. A szövetségeseket ismét 2-2 fő képviselte, magyar részről Tálás Barna és a szintén Kínában végzett Juhász Ottó, az MSZMP KB Külügyi Osztályának munkatársa.

A két magyar résztvevő az árnyalt megfogalmazások mellett, a kínaiak durva elítélése ellen emelt szót. Azt javasolták, hogy „a maoizmus evolúcióját célszerű lenne a kínai forradalom sikereivel és kudarcaival még szorosabb összefüggésben vizsgálni”, valamint hogy „esetenként rugalmasabb megfogalmazásokat kellene alkalmazni”. A szovjetek a magyarok általános észrevételeit meghallgatták, konkrét szövegmódosítási javaslatokat pedig a szerkesztő munka során figyelembe vették. A szöveg kiadásával a magyar fél az MSZMP KB Külügyi Osztály javaslata alapján elvileg egyetértett, de végleges választ csak azt követően kívánt adni, hogy a többi

23 Tálás Barna és Lipkovics Károly feljegyzése. Tárgy: Az egyetértő szocialista országok Kína-kutató Központjai Koordinációs Tudományos Tanácsának alakuló ülése (Moszkva, 1974. márc. 20–22.). Bp., 1974. márc. 25. MNL OL M-KS 288. f., 32/b/1974, 100. ó. e.

24 MSZMP KB Külügyi O. Pálos Tamás és Szűrös Máttyás feljegyzése Pullai Árpád és Győri Imre elvtárs részére a Kínával foglalkozó dokumentumok tervezett kiadásáról. Bp., 1974. jún. 18. MNL OL M-KS 288. f., 32/b/1974, 100. ó. e.

testvérország kiadási terveiről tájékozódott.²⁵ Júniusban, a szocialista Kína-kutatók harmadik, ezúttal Prágában megtartott tudományos konferenciáján a szovjetek már türelmetlenül érdeklődtek a magyarok kiadással kapcsolatos véleményéről. Miután az NDK-ban, Csehszlovákiában és Bulgáriában a pártkiadók megjelentették, 1975-ben a Kossuth Kiadó magyarul is publikálta a szöveget.²⁶

A prágai konferencián 22 előadás hangzott el.²⁷ A magyar delegáció vezetőjének értékelése szerint a konferencia legfontosabb eredménye „a kínai kérdésben együttműködő szocialista országok Kína-kutatói és ideológiai-politikai területeken dolgozó pártmunkásai egységének és egyetértésének demonstrálása a maoizmus elmélete és politikai gyakorlata legalapvetőbb kérdéseinek megítélésében”. Tálás úgy vélte, hogy „a maoizmust igen sokoldalú történelmi, filozófiai és általános politikai-ideológiai elemzésnek vetették alá, s rámutattak a tudományos szocializmus elméletével és gyakorlatával való szembenállására. Ilyen alapos és sokoldalú elemzés a maoizmusról még egyetlen tudományos konferencián sem hangzott el.”²⁸ A szovjetek (Mihail Tyitarenko, az SZKP KB Külügyi Osztály konzultánsa és Vlagyimir Krivcov, a Távol-keleti Intézet igazgatóhelyettese, a szovjet delegáció vezetője) ezen a konferencián használták először a „szociál-sovinizmus”, illetve „a kínaiasított szociál-sovinizmus formájában kifejeződő nagyhatalmi sovinizmus” kifejezést, amit azonnal „a maoizmus lényegének” minősítettek.²⁹

A szovjetek igyekeztek a „tudományos eredményeket” közvetlen propagandacélokra felhasználni. A konferencián elhangzott előadásokról olyan megállapodás született, hogy azokat „valamennyi ország a legkülönbözőbb formában, széles körűen felhasználhatja publikációs célokra akár a pártoktatás, akár a tömegpropaganda területén”. Ez a formula a későbbiekben is érvényesült. Magyarul a konferencia anyaga „A maoizmus kritikája I–II.” címmel a Magyar Külügyi Intézet szolgálati használatra készült, tehát könyvesbolti forgalomba nem került kiadványszerűként jelent meg.³⁰

A Koordinációs Tudományos Tanács 1974 decemberében Moszkvában megtartott második munkakülésén a résztvevők a szorosban egyeztető országokban zajló Kína-kutatás helyzetét tekintették át. Bulgáriában öt kutatóhelyen tíz kutató foglalkozott a modern Kína kutatásával. A Mongol Tudományos Akadémián Kína Osztály működött kilenc kutatóval. Lengyelországban 1974-ben új intézetet hoztak

25 MSZMP KB KO, Juhász Ottó feljegyzése a maoizmust bíráló anyaggal kapcsolatos szerkesztőbizottsági ülésről. Bp., 1974. jún. 10. MNL OL M-KS 288. f., 32/b/1974, 100. ó. e.

26 *A maoizmus*, 1975.

27 A konferenciára három magyar előadás készült. Pataki Sándor (írói álneve: Pásztor Árpád): A feszültség orientációjú kínai külpolitika mint a maoizmusnak a külpolitikai megnyilvánulása; Polonyi Péter: Antihumanista tendenciák a jelenlegi kínai vezetés ideológiai platformjában; Tálás Barna (írói álneve: Dr. Hidasi Gábor): A maoizmus antimarxista lényegéről és fontosabb alkotó elemeiről. MNL OL M-KS 288. f., 32/b/1974, 100. ó. e.

28 Magyar Külügyi Intézet, Tálás Barna jelentése „A jelenkori maoizmus problémáiról” 1974. június 18–20. között Prágában megtartott tudományos konferenciáról. Bp., 1974. jún. 26. MNL OL M-KS 288. f., 32/b/1974, 100. ó. e.

29 A kifejezés az 1968 után a Szovjetunióra használt kínai kifejezésre, a „szociál-imperializmusra” adott szovjet válasz volt.

30 *A maoizmus kritikája I–II*. 1975.

létre a Lengyel Egyesült Munkáspárt KB mellett „A Marxizmus–Leninizmus Alapvető Problémáinak Intézete” elnevezéssel, amelynek feladata a modern Kína-kutatás koordinálása volt. Emellett további négy kutatóhelyen 3–5 fő dolgozott, így a Kína-kutatók összlétszáma meghaladta a 20 főt. Csehszlovákiában 23 Kína-kutatót tartottak számon, azonban ezek több mint fele csak fordítói munkát végzett. Csehszlovákia helyzetét jelentősen megnehezítette, hogy 1968-at követően a sinológját lefejezték. Jaroslav Průšeket, a nemzetközi híru tudóst és a Dubčeket támogató többi sinológust a pártból kizárták, később a Csehszlovák Tudományos Akadémia Keletkutató Intézetéből (Orientální Ústav) is eltávolították.³¹ Nem meglepő tehát, hogy a tanácskozás a csehszlovák káderhelyzetet súlyosnak ítélte, mivel „a kínai nyelvet ismerő káderek zöme politikailag alkalmatlan kutatómunka végzésére”.³²

A szovjetek értékelése szerint náluk is nehéz helyzet alakult ki annak következtében, hogy az ötvenes években „elhanyagolták a Kína-kutatásra alkalmas káderek rendszeres képzését, abból a feltételezésből kiindulva, hogy a Kínára vonatkozó információkat és elemzéseket maguktól a kínai intézményektől megkaphatják”. A hetvenes évek elején a Szovjetunióban a Lomonoszov Egyetem Ázsiai–Afrikai Országok Intézetében 150-en tanultak kínaiul, ezenkívül kínai nyelvoktatás a Nemzetközi Kapcsolatok Intézetében (a szovjet tömb diplomataképzőjében), a Leningrádi Állami Egyetem kínai tanszékén, a vlagyivosztoki Távol-keleti Intézetben, valamint hat középiskolában (a IV–X. osztályban) folyt. A nyelvtanárokat ezen iskolák számára a szibériai Csitában képezték ki.³³

A szovjetek saját felsőoktatási intézményeikben és kutatóintézeteikben lehetőséget biztosítottak a többi szocialista ország számára Kína-kutatók szakmai továbbképzéséhez, valamint felajánlották szovjet előadók (lektorok) küldését a szocialista országokba. A szovjet Kína-kutatás szupremáciájának fenntartása azonban olykor fontosabbnak bizonyult, mint a szövetségesek információval történő ellátása. Az igazgatója után csak „Szladkovszkij Intézet”-ként emlegetett Távol-keleti Intézet bizonyos anyagokat csak helyszínen történő tanulmányozásra bocsátott a külföldi kutatók rendelkezésére. A Szovjetunióban készült titkos minősítésű belső kiadványokhoz (például Mao nem publikált munkái, a KKP története) külföldiek egyáltalán nem férhettek hozzá. A titkos anyagokhoz a magyarok pártvonalon, a Külügyi Osztály révén igyekeztek hozzájutni.

A szovjetek arra biztatták a baráti országok sinológusait, hogy publikáljanak a Távol-keleti Intézet 1972 márciusában elindított folyóiratában (Problemi Dalnyego Vosztoka), amely 1974-től angolul és japánul is megjelent. A moszkvai tanácskozás résztvevői ötéves kutatási és együttműködési tervet készítettek – abban szerepelt többek között „előadások vagy előadás-tézisek cseréje, amelyekkel a felek nemzetközi szimpóziumokon, konferenciákon és kongresszusokon lépnek fel”. Közös

31 Gálik, 1998. 151–161.

32 Magyar Külügyi Intézet, MSZMP KB Politikai Főiskolája, Tólas Barna és Lipkovics Károly jelentése: A SZUTA Távol-keleti Intézete mellett működő Kína-kutatást összehangoló Koordinációs Tudományos Tanács második munkáuléséről. Moszkva, 1974. dec. 10–12. Bp., 1974. dec. 28. MNL OL M-KS 288. f., 32/b/1974, 100. ó. e.

33 Uo.

kutatási projekteket is kezdeményeztek. Elsőként „A szocialista közösség és a Kínai Népköztársaság (1949–1971)” című kötetet kívánták megjelentetni. A részt vevő országoktól a szovjetek kétívnyi összefoglalót vártak. Az év végéig azonban csak a mongolok és a németek adták át saját anyagukat. A magyar anyag elkészítésére kijelölt szerzők nem készültek el a munkával, mivel azt „túlságosan felelősségteljes és kompetenciájukat meghaladó” feladatnak tartották.

A munkaülés végén Rahmanyin nyíltan megfogalmazta a szovjet pártvezetésnek a Kínával kapcsolatos tudományos kutatásra vonatkozó elvárásait: „*Miközben törekszünk az államközi kapcsolatok javítására, következetes, kompromisszumok nélküli harcot folytatunk a maoizmus ellen. (...) Ki kell mutatnunk, hogy a kínai társadalmi rendszer hogyan deformálódik a maoista politika és ideológia hatására. (...) Erősíteniünk kell argumentációnkat, hogy ezzel is támogassuk Kínán belül az egészséges elemek Mao és követői ellen folytatott harcát.*”³⁴

A szocialista Kína-kutatók Koordinációs Tudományos Tanácsának harmadik ülésén (1975. május 20–22.) javasolták, hogy a formálisan a SZUTA Távol-keleti Intézete mellett működő Koordinációs Tudományos Tanácsot jogilag is a szocialista Kína-kutató Központok Nemzetközi Koordinációs Tudományos Tanácsává szervezzék át és nemzetközi koordinációs szervként működtessék.³⁵

A következő, a Varsó melletti Zaborówban rendezett tanácskozás témája „Kína belpolitikai, általános ideológiai és gazdasági problémái a KKP X. kongresszusa után” volt. A tíztagú szovjet delegáció tagjai között a Távol-keleti Intézet és a Külügyi Osztály sinológusai mellett az APN (Agentsztvo Polityicseszkih Novosztjej) hírügynökség munkatársai is helyet kaptak, ami arra mutat, hogy szovjet részről a konferenciától ismét közvetlen propagandaeredményeket is vártak. Az APN-től érkező Kína-szakértők, saját elmondásuk szerint, „ellenpropagandával (vagyis a maoista propaganda kivédésével) foglalkoznak”. A házigazda lengyelek 16 fős delegációval érkeztek. A bolgárok között nem volt kínaiul tudó szakember. Csehszlovákia héttagú delegációjában szintén ott volt a KB Külügyi Osztály munkatársa, és csupán egyetlen résztvevő tudott kínaiul. A tanácskozáson először vett részt megfigyelőként a Kubai Kommunista Párt két munkatársa, de ők sem rendelkeztek kínai nyelvismerettel. Magyarországot négyen képviselték.

A lengyel házigazdák az előadások szövegét előre bekérték, sokszorozták és még a konferencia előtt eljuttatták a résztvevőkhöz. Így az anyagok előzetes ismeretében több időt lehetett fordítani a témával kapcsolatos eszmecsereére. A szovjetek nyíltságán felbuzdulva a lengyelek olyan sajtókommunikét kívántak megjelentetni, amely utalt volna a konferencia tényére és témájára is, felsorolva a részt vevő országokat. A szovjetek, a bolgárok és a csehszlovákok támogatták a javaslatot. Mivel azonban a német és a magyar résztvevők központi felhatalmazás hiányára hivatkozva kitérő választ adtak, a kubai résztvevők pedig

34 Uo.

35 Magyar Külügyi Intézet, Tálás Barna feljegyzése: A szocialista Kína-kutatók Koordinációs Tudományos Tanácsa 1975. máj. 20–22. között Moszkvában megtartott harmadik üléséről. Bp., 1975. jún. 18. MNL OL M-KS 288. f., 32/b, 1975, 147. ő. e.

nyomatékosan kérték, hogy az ő részvételüket kezeljék szolgálati titokként, a házigazdák elálltak a javaslatról.³⁶

1976 áprilisában a hét testvérország Kína-kutatói Moszkvában megalakították a Távol-Kelet Aktuális Kérdéseivel Foglalkozó Nemzetközi Bizottságot. A bizottság feladata – elődjéhez hasonlóan – a kutatás összehangolása és szervezése lett, tagjai a szövetséges országok Kína-kutató (és párt-) központjainak képviselői közül kerültek ki. Magyarország képviselőjében az alakuló ülésen Tóth Barna vett részt. Minden részt vevő ország egy szavazattal rendelkezett, a döntéseket egyszerű szótöbbséggel hozták. A bizottság elnökévé az alakuló ülésen Mihail Szladkovszkijt választották meg. Minden tagország egy elnökhelyettesi helyet kapott. Az elnök mellett titkárság működött. A megállapodás szerint „a titkársági tagok állampolgársága és az elnöké azonos” volt, vagyis az új intézmény operatív irányítása teljes mértékben a szovjetek kezébe került. A szovjetek a szervezet Moszkva-központúságát úgy igyekeztek – legalább formálisan – csökkenteni, hogy a bizottság üléseire nem mindig Moszkvában került sor, hanem a szocialista országok Kína-kutatóinak zártkörű szimpóziумait követően, a részt vevő országok egyikében. Valamennyi jelen lévő nyelvet hivatalos nyelvként ismerték el, de a munkanyelv az orosz volt. Oleg Rahmanyin „nagyra értékelte a Bizottság megalakulását, annak jelentőségét a Komintern keleti szekciójának megalakulásához hasonlította”³⁷ [kiemelés tőlem – V. P.].

A szovjet támogatás látszólag jótékony hatással volt a magyar modern Kína-kutatásra. A bázisintézményként működő Magyar Külügyi Intézetben 1976-ban már öt Kína-kutató dolgozott, s az intézet dokumentációs bázisa is egyre bővült. Valójában a kutatói állományban jelentős változás a hetvenes évek elejéhez képest nem következett be. Az MSZMP KB Külügyi Osztály feljegyzése szerint Magyarországon továbbra sem volt több 8–9 olyan kutatónál, „akinek munkája publikációképes, illetve nemzetközileg mérhető”. Közülük négyet-ötöt tartottak alkalmasnak arra, hogy a bizottság munkájában részt vegyenek.³⁸ Az intézet megbízatását formálisan egy kormányintézménytől kapta, valójában a kutatás felügyelő szerve az MSZMP KB Külügyi Osztálya volt, mivel „a testvérországok Kína-kutatói közötti ilyen együttműködés – kezdetben szorosabban, később lazábban – kötődött a külügyi osztályok közötti Interkit találkozókhoz, ezért a testvérországokban is gyakorlatilag a külügyi osztályok látják el ezt a feladatot”³⁹ [kiemelés tőlem – V. P.].

36 Magyar Külügyi Intézet, Tóth Barna jelentése a szocialista országok idejéről (negyedik), Lengyelországban megrendezett tudományos szimpóziумáról. Bp., 1975. jún. 18. MNL OL M-KS 288. f., 32/b, 1975, 147. ó. e.

37 MSZMP KB KO, Juhász Ottó: Feljegyzés Varga István elvtárs részére. Bp., 1976. jún. 22. MNL OL M-KS 288. f., 32/b, 1976, 200. ó. e.

38 Uo.

39 Az általam eddig áttanulmányozott levéltári dokumentumokban ez az Interkit szó első előfordulása – V. P.

Fokozódó szovjet nyomás és lassú pluralizálódás: Mao halálától a kínai reform és nyitás politikájának meghirdetéséig (1976–1978)

A Kína-kutatók ötödik szimpóziumát 1976. október 19–22. között, Mao halála után alig egy hónappal tartották Szófiában, „Kína és a szocializmus” címmel. A szimpózium után a Nemzetközi Bizottság ülésére is sor került. A zártkörű elméleti ülésen, a korábbi gyakorlatnak megfelelően hét ország Kína-szakértői és pártmunkásai vettek részt. A bevezető előadást a bolgár Ruben Avramov, a Bolgár Tudományos Akadémia mellett működő Jelenkori Társadalmi Elméletek Intézete (a rendezvény szervezője) igazgatója tartotta, a delegációk vezetőit pedig fogadta Alekszandar Lilov, a Bolgár Kommunista Párt PB tagja, KB-titkár. A Mao halála utáni kínai belpolitikai helyzetről a résztvevők még nem tudtak pontos értékelést adni, és prognózisra sem vállalkoztak. A bizonytalanságnak, illetve a bolgár házigazdák szándékának is betudható, hogy az előadások írott szövegét a résztvevők csak a helyszínen kapták kézhez, ha megkapták egyáltalán. A hét szovjet előadás közül ugyanis csak kettő szövege jutott el a hallgatóságához. A plenáris ülésen egyetlen másfél órás kötetlen beszélgetésre került sor, ahol az NDK-küldöttség javaslatára a kínai vezetésen belüli személyi kérdésekről volt szó.

A bizonytalanságot mutatja, hogy a viszonylag kötetlenebb előző évi lengyelországi üléshez képest a találkozó légköre hűvösebbé vált, a szovjetek által diktált erősen Kína-ellenes vonal dominált. A szovjetek azt igyekeztek bebizonyítani, hogy Mao halála után a kínai politika irányvonala semmit sem változott. Megállapították, hogy a külpolitika terén nőtt a szovjetellenesség, 1976. szeptember 9. és október 15. között a központi kínai sajtó 367 szovjetellenes anyagot közölt. Tyitarenko kijelentette, hogy „az ország letért a szocializmus útjáról”, Szladkovszkij pedig arról beszélt, hogy „Kína társadalmi termelése mindinkább elveszti szocialista jellegét”. A magyar értékelés kissé árnyaltabban fogalmazott: a szimpózium „a jelenlegi kínai társadalmi-politikai rendszert a szocializmus deformált, eltorzult változatának minősítette” [kiemelés az eredeti szövegben – V. P.]. A maoizmusról a könyörtelen hivatalos szovjet véleménynek megfelelően megállapította, hogy az „fejlődésének minden szakaszában szocialistaellenes, a marxizmus–leninizmussal szemben ellenséges társadalmi-politikai irányzat”.

Mindazonáltal a szovjetek úgy döntöttek, hogy Mao halála után tartózkodni fognak a maoizmus nyilvános bírálatától, mert „most az antimarxista kínai ideológiák elleni küzdelemben taktikai szünetre van szükség”. A stratégiai cél, a maoizmus legyőzése ennek ellenére nem változott. Szladkovszkij professzor – akit a bizottság tagjai 71. születésnapja alkalmából „megfelelő módon” köszöntöttek – zárszavában a felszólalók többségével egyetértésben „hangoztatta a végsőkéig folytatandó ideológiai harc fontosságát”.⁴⁰ A Nemzetközi Bizottság ülésén újabb közös publikáció terve került napirendre „A KNK a »kulturális forradalom« idején”

40 Magyar Külügyi Intézet, Lipkovics Károly jelentése a „Kína és a szocializmus” című szimpóziumról. Bp., 1976. okt. 27.; Magyar Külügyi Intézet, Csikós Sándor jelentése a szocialista országok Kína-kutatóinak 1976-os Bulgáriában megrendezett szimpóziumáról. Bp., 1976. nov. 26. MNL OL M-KS 288. f., 32/b, 1976, 200. ó. e.

címmel. Mindez annak ellenére történt, hogy a hetvenes évek eleje óta tervezett „Kína és a szocialista országok” című közös kiadványhoz a magyarok a „Kínai Népköztársaság és a Magyar Népköztársaság kapcsolatai” című tanulmányt is csak 1977. március végére látták elkészíthetőnek.⁴¹

Mao halálát követően a kínai politika aktivizálódott a szocialista országok irányában. A leglátványosabb áttörésre a Jugoszláviával fenntartott kapcsolatokban került sor (Tito 1977. augusztus–szeptemberben hivatalos látogatáson Kínában járt), de a Szovjetunió legszorosabb szövetségeseit illetően is megváltozott a kínai magatartás.⁴² A szovjeteket zavarta a kínai aktivitás és a kapcsolatok intenzívebbé válása (amit a kínai differenciáló politika erősödéseként éltek meg), ezért igyekeztek szorosabb ellenőrzés alá vonni szövetségeseik tevékenységét. Ennek nyoma tudományos viszonylatban is megjelent.

A Nemzetközi Bizottságot a szovjetek kevesebb mint két hónappal a szófiai ülés után, 1976. december 10-én ismét összehívták, ezúttal Moszkvába, formálisan a következő évi tervek egyeztetése végett. A megbeszélés napirendjén a Nemzetközi Bizottság tagjaiként regisztrált Kína-kutató központok 1977-es tudományos kutatási terve és a nemzetközi tudományos együttműködés szerepelt. A szovjetek két olyan évfordulóról kívántak megemlékezni, amelyek arra az időszakra emlékeztettek, amikor Kína még nem tért le a szocializmus általuk helyesnek ítélt útjáról: Li Ta-csao mártírhalálának 50. évfordulójáról áprilisban, valamint a kantoni kommün 50. évfordulójáról decemberben. Az NDK márciusra „a szocializmus deformációja Kínában”, az év végére „a kínai felsőoktatás átszervezése és a hadsereg” témában tervezett tudományos ülést. A lengyelek 1977-re kötetet készítettek elő. Bulgáriában orosz nyelvű összefoglaló értékelést készítettek a szófiai szimpóziumról, és tovább folytatták a kutatást a témában. Mongóliában a PB mellett kelet-ázsiai kutatócsoport létesült, amely elsősorban Kínával foglalkozott, emellett 1977 elején a mongol–kínai kapcsolatokkal, a mongol kisebbséggel, valamint Kína bel- és külpolitikájával foglalkozó intézet létrehozását tervezték. A mongolok a szovjetek segítségét kérték a káderképzésben, ugyanis Mongóliában nem működött kínai nyelvszak. A csehszlovákok csak arról tudtak beszámolni, hogy hetente adnak ki információs bulletint. A magyarok nevében Józsa Sándor ismét ígéretet tett arra, hogy „a magyar–kínai kapcsolatok 1949–1975 c. anyagot 1977. március végén átadjuk”. A bizottság a következő évre három nemzetközi konferenciát és már nem egy, hanem két bizottsági ülést tervezett megtartani.⁴³

41 Uo.

42 Li Ce-vang távozó kínai nagykövet búcsúlátogatásai során elmondta, hogy „országaink között nincsenek »alapvető érdekellentétek«, az »elvi nézeteltérések« pedig nem képezhetik akadályát az államközi együttműködés további bővítésének.” KÜM IV. Területi Főosztály, Kínai referatúra, Törőcsik Béla feljegyzése: Li Ce-vang nagykövet búcsúlátogatásainak tapasztalatairól. Bp., 1976. dec. 21. MNL OL XIX-1-j Kína I-28 005850/11/1976. A kínai helyzetről lásd Ribánszki Róbert pekingi nagykövet jelentését (készítette: Kis József): Kínaiak magatartása a kiutazó magyar állampolgárokkal való foglalkozás során. Peking, 1976. okt. 20. MNL OL XIX-1-j Kína 78-I-28 005401/1976.

43 A Távol-Kelet Aktuális Problémáival Foglalkozó Nemzetközi Bizottság rendkívüli ülészakáról készült Jegyzőkönyv. 1976. dec. 10., Moszkva, SZUTA TKI; Magyar Külügyi Intézet, Józsa Sándor feljegyzése. Tárgy: a Távol-Kelet Aktuális Problémáival Foglalkozó Nemzetközi Bizottság 1976. december 10-i moszkvai üléséről. Bp., 1976. dec. 31. MNL OL M-KS 288. f., 32/b, 1977, 39. ó. e.

Hogy a szovjetek milyen fontosnak tartották az ideológiai harcot – és ebben a harcban hogyan használták fel a szövetségeseiket –, arra kitűnő példát nyújt az 1976–1977-ben doktori disszertációja írása céljából Moszkvában tartózkodó Tálás Barna esete. Tálást 1977. január 18-án magához kérette Szladkovszkij, aki a Nemzetközi Bizottság elnökeként tolmácsolta „vezetésük közelebről meg nem határozott személyeinek” azon kérését, hogy a magyarok legyenek a segítségükre „a jelenlegi pekingi vezetés szovjetellenes manővereinek leleplezésében”. Konkrét példaként Mao Ce-tungnak *A tíz legfontosabb kölcsönviszonyról* 1956 áprilisában tartott előadásának 1976. év végi közzététele kapcsán elkövetett „szovjetellenes célzatú hamisításokat” hozta fel, és azt kérte, hogy azt a szövetségesek „tudományos felkészültségű Kína-kutatói” leplezzék le. Közölte, hogy ehhez minden szükséges támogatást megadnak, mivel „maguknak nem áll módjukban – a továbbra is érvényben levő publikálási szilencium miatt – ilyen jellegű cikket a Szovjetunióban megjelentetni, s egyébként is jobb volna, ha ilyen esetekben a testvéri országok utasítanák vissza a szovjetellenes támadásokat”. Szladkovszkij elmondta, hogy a többi szövetségest a nagykövetségek útján kérték fel (Tálás akkor már tudta, hogy az NDK- és a bolgár nagykövethél már jártak), „de ha szükségesnek tartom, felkeresheti a mi nagykövetségünket is, sőt magasabb szinteken is szerezhethet támogatást”. A beszélgetést követően Tálás megkapta az említett Mao-előadás két szövegét kínai és orosz nyelven, „valamint Feoktyiszto szektorvezető egy rövid elemzését a szövegekről”. Szladkovszkij azt kérte, hogy „lehetőleg még a berlini [Interkit] találkozó előtt jelenjenek meg ilyen jellegű cikkek”.⁴⁴

Tálás másnap tájékoztatta Marjai József moszkvai nagykövetet, és megmutatta neki az anyagot. A nagykövetnek is az volt a véleménye, hogy az – éles hangneme és túlzó, ráadásul adott esetben nem is bizonyítható jelzői (például „hamisítás”, „nyílt szovjetellenesség”) miatt – „aligha képezheti egy otthon közlési szándékkal megírandó cikk alapját”. A moszkvai magyar nagykövet szerint a szovjetek a hangsúlyt az 1956-os Mao-beszéd frissen publikált és korábban ismert szövege közötti eltérésekre helyezték. A beszéd szovjetek birtokában levő, 1969-ben belső használatra kiadott változatában ugyanis nem szerepeltek a kiadott szöveg közvetlenül a Szovjetunióra vonatkozó részei.⁴⁵ Tálás végül abban állapodott meg Marjai nagykövettel, hogy a kapott kínai szövegek alapján az elemzést ő maga végzi el, majd hozzátette: „Szladkovszkij et. ezen akciójának felsőbb szintű jóváhagyását itt nem állt módomban ellenőrizni, de feltételezem, hogy Oleg Boriszovicstól [Rahmanyin] kapta a megbízást.”⁴⁶

Az önálló magyar elemzés igényének helytállóságát mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy a pekingi magyar nagykövetség – a szovjetekkel ellentétben – rendkívül jelentősnek tartotta Mao 1956. áprilisi írásának újra publikálását.

44 Tálás Barna levele Berecz Jánosnak, az MSZMP KB Külügyi Osztály vezetőjének. Moszkva, 1977. jan. 24. MNL OL M-KS 288. f., 32/b, 1977, 39. ó. e.

45 Marjai József moszkvai nagykövet rejtjeltávirata. Moszkva, 1977. jan. 20. MNL OL XIX-J-1-j Kína 78-2 00210/4/1977.

46 Tálás Barna levele Berecz Jánosnak, az MSZMP KB Külügyi Osztály vezetőjének. Moszkva, 1977. jan. 24. MNL OL M-KS 288. f., 32/b, 1977, 39. ó. e.

„A Mao Ce-tung cikkhez való visszanyúlás... ugyanis meglehetősen széles lehetőséget és viszonylagos szabadságot jelent Hua Kuo-feng számára a továbbhaladás irányának megválasztásában. A jelek szerint attól a Mao Ce-tungtól indulnak el – most már Mao Ce-tung nélkül –, aki még nem volt nyíltan szovjetellenes, aki még nem szakított a nemzetközi kommunista mozgalommal, aki az elkövetett hibákat még a közös bázison, a helyes normák alapján bírálta. A továbbhaladás ebből következően és elképzelhetően valószínűleg más lesz, mint Mao Ce-tunggal volt” – szövegezte a nagykövetség értékelése.⁴⁷ A Mao halálát követő óvatos kínai hangnemváltásra tehát a szovjet reakció a politikai vonal bekeményítése és az 1975-ben lassan kibontakozó valódi viták azonnali elsorvasztása volt.

Magyarországon azonban tovább folytak a viták, egyelőre csak zárt körben. Az autonóm gondolkodók otthon nyíltan megfogalmazhatták önálló véleményüket, annak tudatában is, hogy a többségi kritika célpontjaivá válhatnak. Legjelentősebb képviselőjük Polonyi Péter, az MSZMP KB Társadalomtudományi Intézetének párton kívüli munkatársa volt. Valójában Magyarországon ekkor Polonyi volt a modern Kína egyetlen olyan kutatója, aki sem pártfunkciót nem töltött be, sem állami hivatalt nem vállalt. 1977 őszén, a soron következő, Magyarországon megrendezendő szimpóziumra készülve megírta a „Mao Ce-tung a szocializmus építése szovjet útjával kapcsolatos nézetei” című tanulmányát, amelyről az intézet szocializmus kérdéseivel foglalkozó kutatócsoportja előzetes vitát tartott. A külső meghívottak részvételével zajló vitában a szerzőt néhány megállapítása miatt éles kritika érte. Istentkáromlással ért fel például az a megállapítása, hogy „Mao valóban a Szovjetunió ellenében vezette győzelemre a kínai forradalmat”, meg az, hogy „Mao Ce-tung és híveinek bizalmatlansága a Szovjetunióval szemben a második világháború idején főleg azzal függött össze, hogy a szovjet vezetés nem támogatta megfelelően a kínai Vörös Hadsereget”.

A pártközpont munkatársa (Polonyi egykori pekingi diáktársa) és a pártlap Kína-szakértője mély felháborodással ítélte el a szerzőt, aki „megkülönböztetve a szovjet és a kínai forradalom vonalát, arra a következtetésre jut, hogy a szovjet forradalom útja »osztályjellegű« megoldás volt, a kínai vezetés nézeteit viszont a »nemzeti probléma« elsődlegessége jellemezte”. A résztvevők súlyos módszertani hibaként értékelték, hogy a szerző nyugati, burzsoá források közlését ismerteti tényként. Nem csoda, mondták, ha ezek után arra a következtetésre jut, hogy „Mao a Szovjetunióval kapcsolatos megállapításait (mint ahogy más megállapításait is) nagyon gyakran konkrét politikai szükségleteihez adaptálja, s ennek megfelelően azok gyakran eltorzulnak, a valóságtól elrugaszkodnak. (...) Mindebből azonban nem következik, hogy ez a kritika nem tartalmazna reális elemeket is, amelyek megszívlelendők és felhasználhatók.”

Csupán az intézet két munkatársa vette védelmébe Polonyit. Egyikük megjegyezte, hogy „az elhangzott kritikai vélemények nem segítik, hanem bénítják a szerzőt”, másikuk pedig indokoltnak tartotta Mao koncepciójának a szovjet ta-

47 Ribánszki Róbert pekingi nagykövet rejtjeltávirata: A kínai vezetés helyzetével és a belső helyzettel kapcsolatos vélemények. Peking, 1977. jan. 6. MNL OL XIX-J-1-j Kína 78-2 00210/1977.

paszlatokkal való kritikai összevetését, és helytelenítette, hogy „az elméleti kutatásokat a Szovjetunióhoz való politikai viszony alapján mérlegelik. Gondolkozásunk teherterele – mondotta –, hogy a szovjet struktúra, az alap és felépítmény kritikai felülvizsgálata nem történt meg. Sajnálatos, ha az ilyen vizsgálatokat tiltják.” A vita végén Polonyi a kritikákat megköszönte, de hozzátette: „ne kívánják tőle, hogy egy tudományos anyag kapcsán szertartásos viszonyt tanúsítson a Szovjetunió irányában és hűségnyilatkozatokat tegyen, ne kívánják tőle, hogy kínai témában ne legyen Kína-centrikus szemléletű”.⁴⁸

1978 januárjában Magyarországon rendezték a maoizmussal harcoló szocialista országok – eredetileg az előző év végére tervezett – tudományos ülészakát és a Nemzetközi Bizottság ülését. A rendezvény színhelye a Balaton-parti Tihany, a téma „Kína belpolitikai helyzete és külpolitikája 1976 szeptembere után” volt. A résztvevők között ismét feltűntek a kubaiak, az 1978-ra tervezett Interkit házigazdái. Az összesen 32, írásban is benyújtott előadás fele a kínai belpolitikával foglalkozott, tíz előadó a kínai külpolitikát elemezte, öt anyag pedig a gazdaságra koncentrált. A korábbi ülésekhez képest némi változásra utal, hogy a szimpóziumra „az alapvető politikai kérdések megítélésében való egyöntetűség, ugyanakkor a Kínában jelenleg végbemenő különböző folyamatok differenciált megközelítése és árnyalatokban eltérő értékelése” volt a jellemző. A házigazdák megjegyezték, hogy egyes részletkérdésekben „még a szovjet küldöttségen belül is megfigyelhettünk bizonyos megközelítésbeli eltéréseket”.

A szimpózium alaphangját, mint mindig, most is a szovjet felszólalások adták meg. Szladkovszkij bevezető előadásában a maoista politika folyamatosságát és erősödő szovjetellenességét hangsúlyozta. Mint mondta, „gondosan figyelemmel kell kísérni a Kínában lejátszódó eseményeket, a következtetések levonásával azonban nem szabad sietni, mert alapvető kérdésekben semmi lényeges változás nem történt”, sőt „ami a szovjetellenességet illeti, abban még Maón is igyekeznek túltenni”. A szovjetek különösen óvtak mindenkit attól, hogy „illúziókat tápláljon” a Teng Hsziao-ping által képviselt irányvonallal kapcsolatban, mert azt – értékelésük szerint – „a kínai világhatalmi pozíció mielőbbi megteremtésének féktelen vágya s türelmetlensége diktálja”.⁴⁹

A Nemzetközi Bizottság a szimpóziumot követő ülésén „a szovjet fél által előzetesen elkészített tervezet alapján” értékelte a konferencián elhangzottakat. Ennek megfelelően a következtetések között olyan kitételek szerepeltek, mint „a jelenlegi kínai vezetésnek nem áll szándékában elhagyni a maoizmus útját és megvalósítani a KNK-nak a tudományos szocializmushoz való visszatérését”, külpolitikájában „továbbra is a maoista, szocialista-ellenes, nagyban irányvonalat folytatja”, a „kínai vezetők eszmei-politikai irányvonalának semmi köze sincs a proletár osztályszemlélethez, a marxista-leninista elmélethez. Ez az irányvonal növeli

48 Iván László (MSZMP KB Külügyi Osztály) és Várnai Ferenc (Népszabadság) tájékoztató feljegyzése. Bp., 1977. okt. 26. MNL OL M-KS 288. f., 32/b, 1977, 39. ó. e.

49 Magyar Külügyi Intézet, dr. Tálas Barna: Jelentés a szocialista országok Kína-kutatóinak tihanyi tudományos tanácskozásáról. Bp., 1978. febr. 2. MNL OL M-KS 288. f., 32/b, 1978, 51. ó. e.

annak veszélyét, hogy a KKP átnövése szociál-soviniszta nagyhan párttá a jövőben is folytatódik.”⁵⁰

A még teljesebb kontroll igényével fellépő szovjetek nyomására a bizottság „egyhangúlag” célszerűnek találta „szélesebb körben és idejében tájékoztatni egymást” nemcsak a megjelent könyvekről és tanulmányokról, hanem a kiadás előtt álló munkákról is, a bizottság tagországaiiban megjelenő recenziókról és annotációkról, a jelenkori Kína-kutatás témájában megjelenő publikációkról, valamint szükségesnek tartotta a Kína fő politikai és gazdasági problémáira vonatkozó fordítások és egyéb tájékoztató anyagok cseréjét is.⁵¹

A kínai politika aktivitását látva a szovjet pártvezetés egyeztető tevékenysége új lendületet vett. 1978 márciusában és májusában is Moszkvába hívták a hét szocialista ország Kína-kutatóit. A márciusi szimpózium szervezője az SZKP KB Marxizmus–Leninizmus Intézete volt, a meghívókat pártvonalon küldték ki, a kikerülő küldötteket pártdelegátusokként kezelték. Az előre megadott téma Mao Ce-tung válogatott művei V. kötetének kiadása volt. A tanácskozáson közös dokumentum nem készült, a szovjetek az elhangzott felszólalásokat cikkgyűjteményben kívánták publikálni, utólagos egyeztetés és átdolgozás után. A 22 előadás felét szovjetek tartották. Többek között megállapították, hogy „a maoizmus szovjet- és szocialistaellenessége az utóbbi időszakban érezhetően fokozódott”. Rahmanyin arról beszélt, hogy „a maoizmus elleni harc a világforradalmi mozgalom elválaszthatatlan része”.⁵² A szovjet előadók új terminológiát vezettek be „szovremennij maoizmus”, azaz jelenkori vagy modern maoizmus néven jelölve a Mao utáni maoizmust.⁵³ Úgy fogalmaztak, hogy „figyelembe véve a fejlődő világban végbemenő forradalmi folyamatokat és fejleményeket, a modern maoizmus marxista-leninista álarcban jelentkező reakciós ideológiája veszélyesebb minden eddigi antimarxista és antikommunista ideológiai áramlatnál”.⁵⁴

A szovjetek ekkor már arra sem ügyeltek, hogy legalább formálisan elválasszák egymástól a Kína-kutatók megbeszélését és a KB külügyi osztályok képviselőinek munkatalálkozóját. Utóbbira a „tudományos” ülészak másnapján került sor. A munkaértekezlet két témája „a Kínához való viszonyunk és propagandánk lépéseinek összehangolása”, valamint a havannai Interkit előkészítése volt. A második munkatervi pont formalitását jelzi, hogy a Kubai KP képviselői „elfoglaltságukra és technikai nehézségekre hivatkozva” nem vettek részt a megbeszélésen. A szovjetek hangsúlyozták, hogy a konzultációra az ideológiai és külügyi kérdésekkel foglalkozó KB-titkárok budapesti értekezletén elhangzott, Kínával kapcsolatos állásfoglalá-

50 Uo.

51 A Távol-Kelet Aktuális Kérdéseivel Foglalkozó Nemzetközi Bizottság 1978. január 27-i ülésének jegyzőkönyve. Tihany, 1978. jan. 27. MNL OL M-KS 288. f., 32/b, 1978, 51. ó. e.

52 MSZMP KB Külügyi Osztály, Iván László jelentése a szocialista országok Kína-kutatóinak moszkvai szimpóziumáról. Bp., 1978. ápr. 5. MNL OL M-KS 288. f., 32/b, 1978, 106. ó. e.

53 Nem nehéz felfedezni a párhuzamot 1964-gyel, amikor Hruscsov leváltását követően a kínaiak Hruscsov nélküli hruscsovizmusnak nevezték a modern revizionistának titulált szovjet politikát.

54 Magyar Külügyi Intézet, Tólas Barna jelentése a szocialista országok Kína-kutatóinak moszkvai szimpóziumáról. Bp., 1978. ápr. 10. MNL OL M-KS 288. f., 32/b, 1978, 106. ó. e.

sok jegyében, illetve azok folytatásaként került sor. A szovjetek a megbeszélésre 44 oldalas értékelő tanulmányt adtak át „Kína az Országos Népi Gyűlés után” címmel.

Rahmanyin bevezető előadásának tartalma és stílusa az erősödő, konszolidálódó Kínától való szovjet félelem növekedését tükrözi. A szovjet sinológia iránítója a Kína-politikák és a propaganda összehangolásáról azt hangoztatta, hogy a szovjet–kínai kapcsolatok helyzete nem pusztán kétoldalú kérdés, hanem „*jelentőségét, kihatását tekintve globális méretű. Ezért ezeket a kapcsolatokat senki sem szemlélheti semleges pozícióból, az élet mindenkit állásfoglalásra kényszerít.*” Hangsúlyozta: „*Semmiféle garancia nincs arra, hogy az erős, fejlett Kína változtatni fog jelenlegi politikáján és nem válik majd háborús veszély elsődleges forrásává.*” Majd hozzátette: „*A maoizmus egyenlő a háborúval, s (...) az SZKP-nak számolnia kell az ebből származó veszélyek komolyságával.*” A házigazdák hangsúlyozták, hogy a szocialista országok Kína-politikája egyeztetésében kiemelkedő szerepe van az Interkitnek. Felvetették, hogy az Interkit tevékenységét célszerű lenne hatékonyabban tenni a külkereskedelmi minisztériumok képviselőinek vonalán, és új fórumként létrehozni a diplomáciai Interkitet. A tervet a bolgár, a mongol, a csehszlovák és a német felszólalók támogatták, a lengyel és a magyar küldöttek nem nyilvánítottak véleményt.⁵⁵

A szigorú kontrollra való törekvés azonban nem állította meg a nézetek pluralizálódását, még a Szovjetunió belül sem. 1978 májusában újabb tudományos konferenciára került sor Moszkvában, ezúttal a Távoleleti Intézet szervezésében. A három nap alatt nem kevesebb mint 50 szovjet előadás hangzott el. Ezeket egészítette ki 12 előadás a szocialista országokból. A korábbi szimpóziумokhoz képest szokatlan módon a szekcióüléseken élénk vita alakult ki a különböző kutatóhelyekről, egyetemekről és akadémiai kutatóintézetekből érkező, sok esetben meglehetősen különböző véleményeket képviselő szovjet hozzászólók között. Voltak, akik a kínai rendszert „a nyilvánvaló torzulások ellenére is” szocialistának tartották, de volt olyan is, aki a kínai társadalmi-gazdasági rendszert „az államkapitalizmus egy sajátos kínai formájának” tekintette. Összességében a résztvevők a konferenciát tudományos és politikai szempontból egyaránt pozitívan, előrelépésként értékelték, „mivel lehetőséget nyújtott a kérdések sokoldalú és eltérő koncepciók, szempontok alapján történő megközelítésére és megvilágítására, ami termékeny viták és gazdag argumentációs anyag megismerésének részesévé tette a résztvevőket”.⁵⁶

A Nemzetközi Bizottság 6. ülésén Rahmanyin ismét a propaganda fontosságát hangsúlyozta, és azt szorgalmazta, hogy Kína helyes útra térítése érdekében a konferencia eredményeit minél szélesebb körben tegyék hozzáférhetővé: „Ez a konferencia olyan munkát végez, amit Kínában már hosszabb idő óta nem tudnak elvégezni. *Mi a kínai marxista történettudományt műveljük, és ez segítséget nyújt*

55 MSZMP KB Külügyi Osztály, Varga István és Iván László jelentése a moszkvai konzultációról. Bp., 1978. márc. 30. MNL OL M-KS 288. f., 32/b, 1978, 106. ő. e.

56 Magyar Külügyi Intézet, Tóth Barna jelentése a szocialista országok Kína-kutatóinak 1978. májusi moszkvai tudományos konferenciájáról és a Távoleleti Aktuális Problémáival Foglalkozó Nemzetközi Bizottság soron következő üléséről. Moszkva, 1978. máj. 25. MNL OL M-KS 288. f., 32/b, 1978, 106. ő. e.

a kínai népnek is azoknak a tudományos feladatoknak a megoldásában, amelyek előttük állnak. Kutatásaink eredményeit részben ma már Kínában is felhasználják, például a négyek [bandája] elleni harcban számos olyan argumentációt használtak fel, amelyek a mi korábbi elemzéseinkből származnak⁵⁷ [kiemelés tőlem – V. P.]. Rahmanyin konkrét javaslatokat is tett a bizottság tagjainak: *„A maoizmus elleni harcban most főleg népszerű kiadványokra volna szükség, amelyek megmutatnák, hogy a maoizmus egyenlő a háborús veszéllyel és az enyhülés elleni harccal. (...) Történeti jellegű munkákban rá kell mutatni, milyen szerepet játszott az amerikai és japán imperializmus a 30-as években. Miután ők most csak a cári Oroszország imperializmusát igyekeznek hangsúlyozni. Jobban kell kidomborítani az 1945 utáni szovjet segítség szerepét és kevesebbet kell beszélni a Komintern és a Szovjetunió által korábban elkövetett hibákról, mert az elmossa a segítség jelentőségét.*⁵⁸ Nem ártana egy jó film Északkelet-Kína felszabadításáról sem.⁵⁹

Az egyeztetett Kína-kutatás elveszíti jelentőségét (1979–1985)

A hetvenes évek vége, a nyolcvanas évek eleje az SZKP egyre elkeseredettebb erőfeszítéseinek jegyében telt el, amelyek célja a szövetségesek fölötti totális kontroll fenntartása volt. Az egyre kilátástalanabb küzdelemben a hangnem fokozatosan keményedett, miközben a maoizmus elleni harc mind anakronisztikusabb jelleget öltött. A Nemzetközi Bizottság ülésein és a szimpóziumokon – az egyre inkább egyfajta újkori misztériumjátékra emlékeztető eseményeken, amelyekre legjobban talán a George Orwelltől ismert Gyűlölet Hete nyomán a Gyűlölet Napjai kifejezés illik – Oleg Boriszovics Rahmanyin pátriárka vezetésével újra és újra megidéztek a szovjetellenes kínai szellemet, amit a résztvevők hűséges alattvalókként egyiként ítélték el.

1979 novemberében Berlin adott otthont a szocialista Kína-kutatók rendkívüli elméleti konferenciájának, amely „a Kínai Népköztársaság társadalmi és gazdasági fejlődésének problémáit” vizsgálta. A konferenciát a Német Szocialista Egységpárt KB mellett működő Társadalomtudományi Intézet rendezte. Kilenc országból érkeztek vendégek. A „hetek” mellett a kubaiak és – most először – a vietnamiak is képviseltették magukat. A delegációk összetétele és a konferencia időpontja is lehetővé tette volna az 1979-ben felgyorsult kínai belpolitikai folyamatok alkotó vizsgálatát. Egy évvel jártunk a kínai reform és nyitás politikájának meghirdetése után, és a delegációk tagjai – a csehszlovák küldöttséget leszámítva, ahol az öt

57 Uo., 5. sz. melléklet: Feljegyzés O. B. Rahmanyin elvtárs tájékoztatójáról. Moszkva, 1978. máj. 25.; Protokol No. 6. szesszii Mezsduarodnoj komisszii po aktualnim problemam Dalnyego Vosztoka. 1978. máj. 25. MNL OL M-KS 288. f., 32/b, 1978, 106. ó. e.

58 Vö. a Polonyit ért 1977-es magyar kritikával.

59 Magyar Külügyi Intézet, Tólas Barna jelentése a szocialista országok Kína-kutatóinak 1978. májusi moszkvai tudományos konferenciája és a Távol-Kelet Aktuális Problémáival Foglalkozó Nemzetközi Bizottság soron következő üléséről, 5. sz. melléklet: Feljegyzés O. B. Rahmanyin elvtárs tájékoztatójáról Moszkva, 1978. máj. 25.; Protokol No. 6. szesszii Mezsduarodnoj komisszii po aktualnim problemam Dalnyego Vosztoka. 1978. máj. 25. MNL OL M-KS 288. f., 32/b, 1978, 106. ó. e.

küldött közül csak egy volt Kína-kutató, a többi négy „elméleti, illetve propaganda szakember” – Kínával hosszú évek óta foglalkozó kutatók voltak. A konferencia szervezőinek határozott kezdeményezése és fellépése nyomán a Szovjetunió is szakított azzal a hagyományos gyakorlattal, hogy a szovjet Kína-kutatást csak a Távol-keleti Intézet dolgozóival képviselteti. A résztvevők ezen a fórumon is hangot adtak különböző nézeteiknek. A szovjet felszólalók egy része, a bolgár, a mongol, a vietnami és a kubai felszólalások, illetve hozzászólások a Kínai Népköztársaság nemzetközi tevékenységéből kiindulva alapvetően negatívan értékelték a kínai belpolitika fejleményeit. A lengyelek és a magyarok, valamint a szovjet, a német és a csehszlovák felszólalók egy része a kínai belpolitikai helyzet pozitív tendenciáit is megemlítették. Az NDK-s szervezők azonban a különböző nézetek összecsapását el akarták kerülni, ezért vitára nem került sor.⁶⁰

Alig néhány héttel a berlini konferencia után, a szocialista Kína-kutatók Szófiában találkoztak ismét, „A Kínai Népköztársaság megalakulásának 30. évében” című 103 oldalas elemző anyag megvitatására. Az anyag semmiben sem különbözik az Interkit összejövetelekre készített szovjet tézisektől, sőt hivatkozik is a havannai találkozó (1978. december) óta eltelt időben bekövetkezett változásokra. A kínai belső reformok és külső nyitás miatt már-már páni félelmet tükröző szovjet szöveg csak a negatívumokat sulykolja, következtetései teljességgel negligálják a szovjetek szövetségesei által is pozitívnak ítélt kínai belső változásokat. A bevezetőben durva szavakkal ítéli el a kínai külpolitika lépéseit, amelyek „egyre elvtelenebbekké és kalandorabbakká válnak. [A jelenlegi kínai vezetők] a ravasz rábeszéléstől és a csalogató javaslatoktól kezdve a durva erőszakig, az erővel és a közvetlen agresszióval való fenyegetésig felhasználják a nagyhatalmi uralom módszereinek teljes eszköztárát”. A nagyobb nyomaték kedvéért egyenesen Brezsnyev szavaira, illetve az első számú pártvezetők krími találkozóin (a hetvenes évek elején) elhangzott megállapításokra hivatkozik: „A felső szinten folytatott megbeszélések során megállapítást nyert, hogy a Kínai Népköztársaság külpolitikai irányvonala a korábbiakhoz hasonlóan a szocialista közösség érdekeivel szemben áll, a feszültség enyhítése politikájának aláaknázására irányul, és jelenleg agresszívabbá vált, mint korábban volt.”⁶¹ A tanácskozás résztvevői a szöveget „a propaganda és a tudományos kutatómunkában történő lehetőség szerinti hasznosításra” ajánlották.⁶²

A Kínai Kommunista Párt megalakulásának 60. évfordulója alkalmából 1981 áprilisában ismét Moszkva látta vendégül a szorosán együttműködő szocialista országok Kína-szakértőit. A szovjet Kína-kutatás újabb erődemonstrációján az újkori Kína tanulmányozásával foglalkozó szovjet intézményeket közel száz szakértő képviselte. A tanácskozásról a Pravda április 9-i számában terjedelmes közle-

60 Magyar Külügyi Intézet, Tálas Barna jelentése a szocialista országok Kína-kutatóinak 1979 novemberében Berlinben tartott konferenciájáról. Bp., 1979. dec. 3. MNL OL M-KS 288. f., 32/b, 1979, 106. ó. e.

61 Uo.

62 „A Kínai Népköztársaság megalakulásának 30. évében” (elemző anyag) az 1979. december 7-én Szófiában megtartott tanácskozársra. MNL OL M-KS 288. f., 32/b, 1979, 54. ó. e.

mény jelent meg.⁶³ A résztvevőket előzetes beszélgetésen fogadta Rahmanyin, aki egyben a plenáris ülés első előadója is volt. Mondandójának vezérmotívumaként a kínai politika szovjetellenességét hangsúlyozta, kulcsszavai a „legszélesebb nemzetközi front” és a „differenciálás” voltak. Közvetett módon ugyan ő is elismerte, hogy változások következtek be a kínai politikában, attól azonban továbbra is tartózkodott, hogy a Mao halála óta zajló változások akár egyetlen eleméről is pozitív értékelést adjon. Csupán annyit jegyzett meg, hogy azok „igazi értelme még nem világos”, és rögtön hozzátette, hogy „egyelőre még nem lehet a múltbeli események következetes átértékeléséről beszélni”. A konferencián az előadásokról vita nem folyt, ahhoz a rendezők nem teremtették meg a feltételeket.⁶⁴

1982 tavaszán (újra Moszkvában) a konferencia témája „A KNK államrendje és legfőbb szociális-gazdasági problémái” volt. Bejelentették, hogy bolgár, NDK, kubai, lengyel és szovjet részvétellel elkészült a maoista pártokkal foglalkozó munkacsoport „Hamis zászló alatt” című tanulmánykötete, és tájékoztatták a résztvevőket a II. Össz-szövetségi Kína-kutató Konferenciáról.⁶⁵

Az erőtlenedő Nemzetközi Bizottság – a nyolcvanas évek szóhasználatával „Probléma Bizottság” – 12. ülését 1983. május–júniusban Moszkvában, a következő megbeszélést 1984 februárjában, Szófiában rendezték. A bizottság utolsó, 14. ülésének 1984 májusában Moszkva adott otthont, „A béke és a biztonság kérdései a Távol-Keleten” című nemzetközi konferenciát követően. A Szófiában előterjesztett vitaindító előadás „egyértelműen a kínai politika változatlanására helyezte a hangsúlyt”. Szladkovszkij úgy találta, hogy: „az USA és Kína egymást tényleges szövetségesnek tekintik a Szovjetunió elleni harcukban. (...) Kína külpolitikai lépéseit végső soron aszerint kell megítélni, hogyan viszonyul Kína az imperializmushoz, a proletár internacionalizmushoz. (...) A gyakorlat azt mutatja, hogy a kínai vezeték elutasítja az imperializmusról szóló lenini tanítást, a proletár internacionalizmust.”⁶⁶ A további négy szovjet előadás a magyar résztvevők szerint „hangnemében, megállapításaiban higgadtabb, nyitottabb volt. Szovjet részről hangot adtak az eltérő megközelítések létjogosultságának.”⁶⁷

A konferenciát értékelve a magyar résztvevők megállapították: „a konferencián és a közvetlen beszélgetéseken elhangzott vélemények között eltérések voltak. A különbségek lényege: a kínai politikában tapasztalható állandóság és

63 Magyar részről Polonyi Péter (MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete), Juhász Ottó (MSZMP KB Politikai Főiskola) és Németh Iván (Magyar Külügyi Intézet) vett részt az eseményen. Előadásait „a konferencia jóváhagyólag tudomásul vette”. Magyar Külügyi Intézet, Szocialista Országok Osztálya, Németh Iván feljegyzése: Beszámoló a KKP megalakulásának 60. évfordulója alkalmából Moszkvában rendezett konferenciáról (1981. ápr. 7–8.). Bp., 1981. ápr. 17. MNL OL M-KS 288. f., 32/b, 1981, 135. ó. e.

64 Uo.

65 Magyar Külügyi Intézet, Németh Iván feljegyzése: A szorosan együttműködő szocialista országok Kína-kutatóinak moszkvai tanácskozása. Moszkva, 1982. ápr. 5–8. MNL OL M-KS 288. f., 32. cs., 1982, 128. ó. e.

66 A konferencián Szladkovszkij nem volt jelen, előadását V. I. Potapov, a Távol-keleti Intézet igazgatóhelyettese olvasta fel.

67 Lipkovic Károly: Jelentés a szófiai Kína-konferenciáról és problémabizottsági üléséről. Bp., 1984. febr. 14. MNL OL M-KS 288. f., 32. cs., 1984, 111. ó. e.

változás viszonyának értékelése, illetve a kínai politika változásainak minősítése. Egyes felszólalások várakozást, mások érezhető bizonytalanságot tükröztek.”⁶⁸ A tanácskozáson részt vevő kelet-európai szovjet szövetségesek a szovjetnél kiegyensúlyozottabb értékelést adtak a reform és nyitás kínai politikájának első öt évéről. A lengyel külügyminisztérium munkatársa azt hangsúlyozta, hogy „a szocialista országok nagyon fontos és bonyolult feladata, hogy hassanak a KNK politikájára, erősítsék annak pozitív elemeit mindenekelőtt a háború és béke alapvető kérdéseiben, s egyidejűleg korlátozzák és semlegesítsék a negatív vonásokat”.

Helmut Peters, az NDK-küldöttség vezetője rámutatott, hogy „a KKP megváltoztatta az elkövetkező évtizedekre vonatkozó stratégiai céljait. A béke kérdése mind realisabb és fontosabb helyet foglal el a KKP nemzetközi politikájában.” Arról beszélt, hogy a nemzetközi feszültség „jelentősen korlátozza is Kína lehetőségeit a rugalmasabb és differenciáltabb külpolitika megvalósításában. (...) Ezért nem szabad demagógiának, propagandának tekinteni Csao Ce-jang miniszterelnök kijelentését arról, hogy Kína érdekelt a szovjet–amerikai feszültség enyhülésében.” A geopolitikai okból különleges helyzetben levő vietnami, mongol és kubai felszólalások éles hangot ütöttek meg, a kínai külpolitika negatívumaira reflektáltak. A két magyar felszólalásról a jelentés csak annyit tartalmaz, hogy azokat „általában kedvezően fogadták”. A bizottsági ülésről készült jegyzőkönyvi bejegyzést (protokollt) a magyarok nevében még Lipkovic Károly írta alá, a továbbiakban azonban már új állandó tag, Fendler Károly, a Magyar Külügyi Intézet Korea-szakértője képviselte Magyarországot.⁶⁹ A magyarok már annyi fáradságot sem vettek, hogy Kína-szakértőt jelöljenek a bizottságba, annak ellenére, hogy Tyitarenko magánbeszélgetésen szorgalmazta aktívabb részvételüket a nemzetközi bizottság munkájában.

A tizennegyedik, utolsó bizottsági ülést a szocialista Kína-kutatás fellegvárában, a SZUTA Távol-keleti Intézetében tartották meg „A béke és a biztonság kérdései a Távol-Keleten” című nemzetközi konferenciát követően.⁷⁰ A magyar küldöttség két tagja diplomata volt: Fendler Károly, valamint Kós Péter, a Magyar Külügyi Intézet Japán-szakértő tudományos főmunkatársa. A szertartásrendnek megfelelően a küldöttségek vezetőit fogadta Rahmanyin, aki köszöntőjében a hangsúlyt a kínai bel- és külpolitikában bekövetkezett és a Szovjetunió szempontjából immár nem vitathatóan pozitív fejlemények helyett továbbra is a negatívumokra helyezte. Habár a Szovjetunió és a Kínai Népköztársaság között 1982 óta folyamatosak voltak a külügyminiszter-helyettesi szintű konzultációk, és 1984 májusában már folytak az egyeztetések Ivan Arhipov szovjet miniszterelnök-helyettes pekingi látogatásáról, Rahmanyin arról beszélt, hogy „bár a normalizáció folytatódik, kínai részről továbbra sem ismerik el az SZKP-t, a Szovjetuniót szocialistának”. (Németh Iván, az MSZMP KB Külügyi Osztály munkatársa Fendler jelentésére lapszéli megjegyzésként odaírta, hogy „Ebben a formában nem igaz.”) Rahmanyin keserűen

68 Uo.

69 Protokoll No. 13. szesszii Mezsduarodnoj komisszii po problemam Dalnyego Vosztoka. Szófia, 1984. febr. 9. MNL OL M-KS 288. f., 32. cs., 1984, 111. ó. e.

70 Protokoll No. 14. szesszii Mezsduarodnoj komisszii po problemam Dalnyego Vosztoka. Moszkva, 1984. máj. 17. MNL OL M-KS 288. f., 32. cs., 1984, 111. ó. e.

említette, hogy 1983-ban közel 50 szovjet delegáció járt Kínában, melyek „el voltak ragadtatva” a kínai fogadtatástól. Úgy találta, ez annak a jele, hogy „a szovjet értelmiség egy részénél hajbókolás (ugodnyicseszto) jelentkezik minden kínai dolog előtt”. Megjegyezte, hogy „Kínával kapcsolatban látnunk kell mind a pozitív, mind a negatív vonatkozásokat”. (Az MSZMP KB Külügyi Osztály munkatársának a „pozitív” szóra tett lapszéli megjegyzése: „ezt is!”) „Optimistának kell lennünk abban az értelemben, hogy a kínai nép valódi érdekei végül is szembefordulásra készítetik Kínát az imperializmussal, mint az az ötvenes években is volt.”⁷¹

A konferencia szovjet előadójának többsége Rahmanyinnál mérsékeltbb hangnemben bár, de lényegében a kínai politika alapján véve negatív vonatkozásaira, a kínai vezetés szovjet- és szocializmusellenességére helyezte a hangsúlyt. Fendler a kínai külpolitikáról alkotott szovjet véleményt úgy összegezte, hogy az „az 1979–1980 körüli szovjet helyzetértékeléshez tér vissza, mely szerint Kína belső, társadalmi-politikai és gazdasági fejlődése jobbra tart, alássa a szocializmus pozícióit, külpolitikájában pedig együttműködésre törekszik az imperialista hatalmakkal, a Szovjetunió, a szocialista közösség ellen”.⁷² A küldöttek magánbeszélgetéseiken a konferencián elhangzott hivatalos szovjet álláspontnál árnyaltabb képet kaphattak a szovjet–kínai viszonyról. Miközben a Távol-keleti Intézet álláspontja az volt, hogy hosszabb távon nem lehet szovjet–kínai közeledéssel számolni, más kutatóhelyeken a kölcsönös gazdasági érdekelttség alapján a kapcsolatok – nem zökkenőmentes – fejlődésére számítottak. Többen arra hívták fel a figyelmet, hogy a szovjet–kínai kereskedelem gyors és nagyarányú fejlesztését elsősorban a fejletlen szovjet távol-keleti infrastruktúra gátolta. A „kishatárforgalom” fejlődésének tényét a konferenciát követő fogadáson Igor Rogacsov, a szovjet külügyminisztérium Távol-keleti Osztályának vezetője, az új idők új tanúja is megerősítette.

*

1984 után a Nemzetközi Bizottság többé nem ült össze. Mihail Gorbacsov 1985. márciusi hatalomra kerülése egyben a szovjet Kína-politika megváltozását is jelentette. 1985 tavaszára nyilvánvalóvá vált, hogy a szocialista nagyhatalmak a nézeteltéréseik megoldásán dolgoznak. 1986-tól a közeledés folyamata felgyorsult. Konzulátus nyílt Leningrádban és Sanghajban, kulturális és tudományos egyezményt kötöttek, ipari kiállításokat tartottak egymás fővárosában, megindult az újságíró- és a tudóscsere. A szovjet „új politikai gondolkodás” a békét ismerte el a legfőbb értékek, megelőzve az osztály, a társadalompolitika és az ideológia értékrendjeit. Az új szovjet vezetők a diplomáciájuk feladatát abban látták, hogy az a nemzetközi jog és a törvényesség jegyében segítse elő a választás szabadságát, és elismerte, hogy minden népnek jogában áll meghatározni a saját sorsát, saját fejlődésének útjait, megvédeni vívmányait. A reformok iránt elkötelezett szovjet főtítkár többször hangoztatta, hogy nagyra értékeli a kínai reformokat. A kínaiak sem késlekedtek a

71 Magyar Külügyi Intézet, Fendler Károly jelentése a SZUTA Távol-keleti Intézete Kína-konferenciájáról és a Probléma Bizottság üléséről. Bp., 1984. máj. 23. MNL OL M-KS 288. f., 32. cs., 1984, 111. ó. e.

72 Uo.

válással. C sien Csi-csen külügyminiszter egy 1987. augusztusi interjújában a kínai és a szovjet vezetés közös érdekeit hangsúlyozta: „Kína úgy véli, hogy Gorbacsov komolyan gondolja a szovjet rendszer reformját, ami jó hír a kétoldalú kapcsolatok javítása szempontjából, mivel az ilyen mértékű reformokhoz, a kínai modernizációs erőfeszítésekhez hasonlóan, hosszú, békés időszakra van szükség a világban.”⁷³ A politikai kapcsolatok helyreállításának folyamata 1989 májusában, Gorbacsov pekingi látogatásával teljesedett ki.⁷⁴

A nyolcvanas évek második felére a korábban jellemző ellenségeskedésnek szinte nyoma sem maradt. A politikai kapcsolatok rendezésével a szovjetek által megkezdett politikai egyeztetés és a kelet-európai kezdeményezéseket megfojtó igazodási kényszer oka fogyottá vált, és lassan a múlt homályába veszett. Andrej Gromiko helyett Eduard Sevardnadze vette át a szovjet külügyek irányítását, Rahmanyint 1986-ban nyugdíjazták. A kelet-európai állampártok sikerrel használták ki a megnyíló lehetőséget a kétoldalú kapcsolatok javítására, és 1986–1987-ben a legmagasabb szinten rendezték kapcsolataikat Kínával és a Kínai Kommunista Párttal.⁷⁵ Az új helyzetben a szovjetek által létrehozott és fenntartott intézményrendszer kiüresedett, az egyeztetés hetvenes években létrehozott formája értelmét veszítette.

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadatlan források

MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Bp.)

M-KS = Magyar Szocialista Munkáspárt központi szerveinek iratai

XIX J-1-j = Külügyminisztérium. TÜK iratok

VT = 外交部档案馆 (Vajcsiaopu Tang'ankuan [Kínai Külügyminisztérium Levéltára] (北京/Peking))

2. Kiadott források

A maoizmus

1975 *A maoizmus: a marxizmus-leninizmus eszmei és politikai ellenfele*. Bp., 1975.

A maoizmus kritikája

1975 *A maoizmus kritikája I-II. Szocialista országok Kína-kutatóinak 1974-ben készült tanulmányaiból*. Bp., 1975.

Budura

2005 *Relațiile româno-chineze, 1880–1974: Documente*. Coord.: Budura, Romulus Ioan. București, 2005.

2008 Budura, Romulus Ioan: *Politica independentă a României și relațiile româno-chineze 1954–1975. Documente*. București, 2008.

73 *The Economist*, 1987. aug. 15. 25–26. Idézi Walsh, 1988. 103.

74 A szovjet–kínai viszony rendezésének folyamatáról lásd: Vámos, 2007. 312–333.

75 Kína és Kelet-Európa kapcsolatairól lásd: Vámos, 2012. 27–55.

3. Szakirodalom

Biberaj

1986 Biberaj, Elez: *Albania and China: A Study of an Unequal Alliance*. London, 1986.

Chen

2001 Chen, Jian: *Mao's China and the Cold War*. Chapel Hill–London, 2001.

Gálik

1998 Gálik, Marián: Jaroslav Prusek: A Myth and Reality as Seen by His Pupil. In: *Asian and African Studies*, 7. (1998) 2. sz. 151–161.

Hershberg–Radchenko–Vámos–Wolff

2011 Hershberg, James–Radchenko, Sergey–Vámos, Péter–Wolff, David: *The Interkit Story: A Window into the Final Decades of the Sino-Soviet Relationship*. Washington, 2011. (Woodrow Wilson International Center for Scholars, Cold War International History Project. Working Paper, 63.)

Liu–Mastny

2004 *China and Eastern Europe, 1960s–1980s*. Eds.: Liu, Xiaoyuan–Mastny, Vojtech. Zürich, 2004. (Zürcher Beiträge, 72.)

Lüthi

2008 Lüthi, Lorenz M.: *The Sino-Soviet Split: Cold War in the Communist World*. New York, 2008.

Polonyi

2007 Polonyi Péter: A szerző előszava. In: Polonyi Péter: *Múlt a jövőben*. Szerk., az előszót és a jegyzeteket írta: Vámos Péter. Bp., 2007.

Radchenko

2009 Radchenko, Sergey: *Two Suns in the Heavens: The Sino-Soviet Struggle for Supremacy, 1962–1967*. Washington, 2009.

Vámos

2006 Vámos, Péter: *Sino-Hungarian Relations and the 1956 Revolution*. Washington, 2006. (Woodrow Wilson International Center for Scholars, Cold War International History Project. Working Paper, 54.)2007 Vámos Péter: „Csak kézfogás van, ölelés nincs.” A kínai-szovjet kapcsolatok normalizálása a nyolcvanas években. In: *Külügyi Szemle*, 6. (2007) 4. sz. 312–333.2008 Vámos Péter: *Kína mellettünk? Kínai külügyi iratok Magyarországról, 1956*. Bp., 2008.2012 Vámos Péter (王俊逸): 从和解到疏远: 1980年代后期的中国与东欧国家关系. (Cung hocsie tao sujüan: 1980 nientaj houcsi tö Csungkuo jü Tung Ou kuocsia kuanhszi) (From Reconciliation to Estrangement: Relations between China and East Central Europe in the late 1980s). In: *冷战国际史研究 Lengcsan Kuocsisi Jencsiu (Cold War International History Studies)*, 13. (2012) 2. sz. 27–55.

Vu

1999 吴冷西: 十年论战, 1956–1966. (北京, 1999). [Vu Leng-hszi: *Si nien luncsan (Tíz év vita), 1956–1966*. Peking, 1999.]

Walsch

1988 Walsh, Richard: *Change, Continuity and Commitment. China's Adaptive Foreign Policy*. Lanham–London, 1988.

Westad

1998 *Brothers in Arms: The Rise and Fall of the Sino-Soviet Alliance, 1945–1963*. Ed.: Westad, Odd Arne. Washington, 1998.

PÉTER VÁMOS

“WE ARE WAGING A CONSISTENT, UNCOMPROMISING
STRUGGLE AGAINST MAOISM”.

COORDINATED RESEARCH ON MODERN CHINA
AND HUNGARIAN SINOLGY

In the 1970s, when Sino-Soviet relations were rather chilly, China-related research in Hungary was of a relatively high standard. A small group of scholars kept reading the Chinese press, monitored the official utterances of the Chinese leadership, and, regarding the Soviet model of socialism as the norm, formed a critical opinion about Beijing's anti-Soviet policies. They translated those official Chinese publications that bore significance, and distributed them on a restricted basis. They also published analytical reports and situation assessments on Chinese domestic and foreign policies. This research activity was motivated, above all, by political considerations. While the initial impetus had been provided by the Soviets, the upgrading of Hungarian sinology was also facilitated by the fact that the leadership of the ruling Hungarian Socialist Workers' Party (HSWP) firmly believed that Hungary was vitally interested in gaining an insight into the political developments in China. The critical tone of the Hungarian publications on China reflected not only the scholars' own convictions but also the intense political pressure exerted by the Soviet Union. Moscow wanted to secure the necessary support by fraternal parties, and to suppress the Chinese attempts which, in their opinion, aimed at destroying the unity of the socialist camp. The Soviet leaders were convinced that the Chinese turned their back not only to the Soviet Union, but also to the Soviet model of modernization. Soviet propaganda, which referred to the new achievements of scientific research as well, attempted to return the Chinese leadership to the “correct” way of building socialism. By the second half of the 1980s, however, it turned out that these attempts had failed and that the close coordination of China policies within the Soviet bloc lost its meaning and importance. This paper first gives an overview of the main characteristics of the relations between the Soviet bloc and China from the mid-1960s to the mid-1980s. By outlining China's differentiating and differentiated policies toward the East-Central European Soviet satellites (Bulgaria, Czechoslovakia, GDR, Hungary, Poland) and the Soviet ambitions to control all spheres of their closest allies' China-policies, the paper puts the development of Hungarian modern China-related research into context. Finally, it introduces the institutional framework of modern Chinese studies within the Soviet bloc and analyses the mechanism of its activities from its initiation in the early 1970s to its demise as a result of the improvement of relations between China and the Soviet bloc in the mid-1980s.